

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΗΣ ΗΝΩΜΕΝΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛ

Χρήστος Γ. Καραγιάννης*

Κοσμήτωρ Θεολογικής Σχολής,
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών,
Αναπλ. Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας

Περίληψη:

Η εποχή της Ηνωμένης Μοναρχίας (10ος αιώνας π.Χ.) στο Βιβλικό Ισραήλ είναι μια ιδιαίτερα σημαντική περίοδος, κατά την οποία διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο μορφές όπως ο Σαούλ, ο Δαβίδ και ο Σολομών. Οι βασιλείς αυτοί δημιούργησαν σταδιακά, σύμφωνα με το βιβλικό κείμενο, μια αυτοκρατορία, η οποία εμπλουτίστηκε με μνημειακές αρχιτεκτονικές δομές. Ωστόσο, αυτή η εικόνα από το βιβλικό κείμενο τέθηκε στο κέντρο της αρχαιολογικής έρευνας προκειμένου να διευκρινιστεί εάν αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα που επικρατεί στη γη του Ισραήλ κατά το 10ο αιώνα π.Χ. Η σύγκριση των οικοδομημάτων που αποδίδονται σε αυτήν την χρονική περίοδο δύναται να αποσαφηνίσει όχι μόνο την αρχιτεκτονική που υιοθετήθηκε, αλλά και τα πρόσωπα που οραματίστηκαν και εφάρμοσαν αυτήν την πολιτική επιλογή. Πίσω από αυτήν τη συγκριτική προσέγγιση βρίσκεται το κεντρικό ζήτημα της αξιοπιστίας του κειμένου της Παλαιάς Διαθήκης ως πηγής για την ανασύσταση της βιβλικής ιστορίας.

Article info:

Received: May 14, 2021
Correction: June 28, 2021
Accepted: July 25, 2021

Λέξεις Κλειδιά:

Ηνωμένη Μοναρχία,
Σολομών,
Χαζώρ,
Μεγγιδώ,
Γκέζερ, 10^{ος} αι. π.Χ.,
Ναός του Σολομώντα,
πύλες, τείχη,
ανάκτορα.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η ίδρυση της Ισραηλιτικής Μοναρχίας και η ανάπτυξή της κατά την εποχή του Δαβίδ αρχικά και μετέπειτα κατά την περίοδο της βασιλείας του Σολομώντα έδωσε τη δυνατότητα της ανάπτυξης και υλοποίησης ενός νέου οικιστικού μοντέλου διαβίωσης, καθώς οδήγησε το λαό του Ισραήλ στη μετάβαση από τη μικρή οικιστική μονάδα στην αστικοποίηση.

*E-mail: ckaragiannis@yahoo.gr

Η χωροθέτηση των νέων οικισμών δεν ήταν τυχαία, καθώς επιλέγησαν σημεία στρατηγικής σημασίας, σε κομβικά σημεία, κοντά σε οδικούς άξονες, σε εύφορες περιοχές με πρόσβαση στους υδάτινους πόρους.¹ Βέβαια, οι ζωτικοί αυτοί παράγοντες είχαν διαδραματίσει βασικό ρόλο στην επιλογή μιας τοποθεσίας ήδη από την ΥΕΧ-ΕΣ Ι, όταν και αναπτύχθηκαν σημαντικές χαναανιτικές πόλεις όπως οι Δαν, Χαζώρ, Μεγγιδώ, Γκέζερ, Μπεθ-Σεμές, Λαχίς, Tell Beit Mirsim. Οι πόλεις αυτές ενσωματώθηκαν στην Ισραηλιτική Μοναρχία και αρκετές εξ αυτών επανιδρύθηκαν και κατοικήθηκαν εκ νέου.

Είναι όμως καθολικά αποδεκτό ότι ο λαός του Ισραήλ, που αριθμούσε ήδη δύο αιώνες παρουσίας στην γη της Παλαιστίνης και μετέβαινε από τον ημινομαδικό τρόπο διαβίωσης στον αστικό, δεν είχε αναπτύξει κάποια ιδιαίτερη παράδοση και τεχνογνωσία για την ανοικοδόμηση μνημειωδών κτιρίων δημόσιου χαρακτήρα. Ο Σολομώντας άλλωστε, σύμφωνα με την βιβλική μαρτυρία ζήτησε την συνδρομή και πλήρωσε για την προμήθεια υλικών και τη συμμετοχή εξειδικευμένων τεχνιτών από τα φοινικικά βασίλεια της Τύρου και της Βύβλου. Η αρχιτεκτονική τεχνοτροπία των Φοινίκων του 10αι. π.Χ. προσιδιάζει στην αρχιτεκτονική, που σύμφωνα με τη βιβλική διήγηση είχε ο Ναός του Σολομώντα. Παρά ταύτα, εξετάζοντας τα αρχιτεκτονικά στοιχεία των οικοδομημάτων, που δύνανται να αναχθούν στον βασιλιά Σολομώντα παρατηρούνται ομοιότητες, αλλά και διαφοροποιήσεις.

Οικοδόμημα	Χαζώρ	Μεγγιδώ	Γκέζερ
Πύλη	Πύλη έξι δωματίων με δύο πύργους	Πύλη (2156) έξι δωματίων με δύο πύργους	Πύλη έξι δωματίων με δύο πύργους
Έξω πύλη	Δεν έχει ανακαλυφθεί	Πρόχειρη πρόσβαση (2150) υπό γωνία, χωρίς τείχος	Πύλη με τοιχοποιία και δύο πύργους - πρόσβαση υπό γωνία
Οχύρωση (τείχος)	Casemate και τάφος	Τείχος (325) Casemate (6001-6003, 6007-6010)	Casemate
Ανάκτορο	Δεν έχει ανακαλυφθεί	1723, 1482, 6000	10000

Συνοπτικός πίνακας με τα ευρήματα, που δύνανται να αναχθούν στην εποχή του Σολομώντα στις τρεις βασιλικές πόλεις, Χαζώρ, Μεγγιδώ και Γκέζερ.

ΟΙ ΠΥΛΕΣ

Η πύλη αποτελούσε το πλέον ευαίσθητο σημείο στην οχύρωση μία πόλης, καθώς εφόσον υπήρχε και τείχος περιμετρικά αυτής, συνιστούσε το μόνο δυνατό σημείο πρόσβασης στον οικισμό. Κατά την ΥΕΧ οι χαναανιτικές πόλεις διέθεταν πύλες, οι οποίες συνιστούσαν ιδιαίτερο οικοδόμημα στην εξέλιξη των πόλεων και εμφάνιζε τρεις διαφορετικές τεχνοτροπίες: α. Πύλη με είσοδο ανάμεσα σε δύο πύργους, β. Πύλη με είσοδο ανάμεσα σε δύο πύργους και ενσωματωμένους θαλάμους και γ. Πύλη με θαλάμους. Η χρονολογική εξέλιξη των τριών αυτών τύπων παραμένει αδιευκρίνιστη.²

Δύο αιώνες περίπου μεταγενέστερα, στην εποχή του Σολομώντα, οι πύλες ήταν ένα ολόκληρο συγκρότημα, που αποτελούνταν από δύο πύργους και έξι θαλάμους, τοποθετημένους ανά τρεις εκατέρωθεν της εισόδου, προκειμένου να δημιουργηθεί η διόδος που οδηγούσε στο εσωτερικό της πόλης. Οι έξι θάλαμοι εκτείνονταν μέσα από τα τείχη στο εσωτερικό της πόλης. Οι θάλαμοι αυτοί εξυπηρετούσαν την φρουρά της πύλης.

Ανάμεσα στους δύο πύργους υπήρχαν θυρόφυλλα προκειμένου να εξασφαλισθεί η ασφάλεια της πόλης. Η ύπαρξη θυρόφυλλων πιστοποιείται από την ανεύρεση ίχνους υποδοχής του άξονα περιστροφής της πύλης στην περίπτωση της Μεγγιδώ ή υποδοχής για σύρτη στην πύλη της Γκέζερ. Το όλο αυτό συγκρότημα συνιστούσε την εσωτερική πύλη, όπως αποκαλύπτουν τα αντίστοιχα ευρήματα από τις πύλες στην Μεγγιδώ και στην Γκέζερ, καθώς πιο χαμηλά, στο κεκλιμένο επίπεδο υπήρχε και δεύτερη πύλη, η εξωτερική. Αυτή η πύλη μέχρι στιγμής δεν έχει ανακαλυφθεί στην Χαζώρ.

Πύλες	Χαζώρ	Μεγγιδώ	Γκέζερ
Χωροθέτηση	Ανατολική πλευρά του Τελ	Βόρεια πλευρά του Τελ	Νότια πλευρά του Τελ
Μήκος	20,3μ.	20,3μ.	19μ.
Πλάτος	18μ.	17,5μ.	16,2μ.
Απόσταση μεταξύ των πύργων	6,1μ.	6,5μ.	5,5μ.
Πλάτος διόδου μεταξύ των πύργων	4,2μ.	4,2μ.	4,2μ.
Πάχος του τοίχου της πύλης	1,6μ.	1,6μ.	1,6μ.

Συγκεντρωτικός πίνακας των διαστάσεων των πυλών των Χαζώρ, Μεγγιδώ και Γκέζερ.

Όπως παρατηρείται από τον ανωτέρω πίνακα το μεγαλύτερο μήκος και πλάτος έχει η πύλη της Χαζώρ (20,3μ. X 18μ.) και ακολουθεί η της Μεγγιδώ (20,3μ. X 17,5μ.) με τρίτη την πύλη της Γκέζερ (19μ. X 16,2μ.). Η απόσταση μεταξύ των πύργων είναι μεγαλύτερη

² Fritz 1995, 35.

στη Μεγγιδώ (6,5μ.) και ακολουθούν εκείνες των Χαζώρ (6,1μ.) και Γκέζερ (5,5μ.). Το πλάτος της διόδου μεταξύ των πύργων λαι το πάχος του τοίχου είναι το ίδιο σε όλες τις πύλες 4,2μ και 1,6μ. αντίστοιχα.

Οι ομοιότητες στη διαμόρφωση των παραστάδων είναι προφανείς, όχι μόνο στο θέμα των διαστάσεων, αλλά και στην τεχνοτροπία της ανοικοδόμησης της διασταυρούμενης λιθοδομής (στις περιπτώσεις των πυλών της Γκέζερ και της Μεγγιδώ). Διαφοροποίηση παρατηρείται στη χρήση ακατέργαστων ορθογώνιων λίθων στην πύλη της Χαζώρ και λαξευμένων λίθων, κυρίως σε εκείνη της Μεγγιδώ και σε λιγότερη έκταση στην πύλη της Γκέζερ. Στην τελευταία πόλη, κάθε σειρά συγκροτείται από πέτρες λιθοδομής, τοποθετημένες παράλληλα και κάθετα στον διαμήκη άξονα του τοίχου, όπως ακριβώς και στην αντίστοιχη της Μεγγιδώ με την μέθοδο της διασταυρούμενης λιθοδομής. Όμοια είναι και η διακόσμηση των λαξευμένων λίθων. Σημειώνεται ότι η λαξευμένη τοιχοποιία συνιστά κατά την εποχή εκείνη είδος ανώτερης κατασκευής και προσέδιδε ιδιαίτερη αίγλη. Ομοιότητες εμφανίζονται στην πρόσβαση μέσω λιθόστρωτου, το οποίο οδηγεί στην είσοδο της πύλης, καθώς και στην ύπαρξη θυρόφυλλων (Μεγγιδώ και Γκέζερ). Διαφορά παρουσιάζεται όσον αφορά στην παρουσία βοηθητικών χώρων, οι οποίοι έχουν ανακαλυφθεί στην περίπτωση της πύλης της Μεγγιδώ, ενώ παρατηρείται απουσία τους από τις αντίστοιχες της Χαζώρ και Γκέζερ, όπου υπάρχει ένα μεγάλο δημόσιο οίκημα.

Ο Yadin υποστηρίζει ότι οι πύλες με τους δύο πύργους και τους έξι θαλάμους εκατέρωθεν συνιστούν τυπικό δείγμα της αρχιτεκτονικής, που με συγκεκριμένο οργανόγραμμα εφάρμοσε ο βασιλιάς Σολομώντας το 10^{ου} αι. π.Χ. Σύμφωνα με την θεώρησή του η πύλη με τους έξι θαλάμους σταδιακά περιορίστηκε σε τέσσερις ή σε δύο πύργους.³ Κατά την άποψή του η μεταβολή αυτή στο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό με τους λιγότερους πύργους, κατέστησε το όλο οικοδόμημα πιο σταθερό και ικανό να ανταπεξέλθει καλύτερα στις επιδρομές των επελαυνόντων Νεο-Ασσυρίων. Η άποψη αυτή του Yadin υιοθετήθηκε ή επηρέασε σημαντικά τους Glueck,⁴ Stern,⁵ Dever⁶ και Rocca.⁷

Η θεωρία αυτή όμως καταρρίφθηκε από τον Herzog,⁸ ο οποίος καταδεικνύει την ύπαρξη πυλών με δύο, τέσσερις ή έξι θαλάμους σε προγενέστερες αλλά και μεταγενέστερες χρονικές περιόδους. Σε μία από τις πόλεις της φιλισταϊκής Πενταπόλεως (Ασκαλών, Εκρών, Γαθ, Γάζα και Ασδώδ), στην Ασδώδ, σε μία περιοχή που κατά την περίοδο της Ηνωμένης Μοναρχίας ήταν εκτός της επιρροής του Ενιαίου Βασιλείου του Ισραήλ, οι ανασκαφές έφεραν στο φως μία πύλη με τέσσερις θαλάμους, που ανάγεται στα τέλη του 11^{ου} αι. π.Χ. (στρώμα ΧΑ) και μετατράπηκε σε πύλη έξι θαλάμων στη διάρκεια του στρώματος ΙΧ (8ος αι. π.Χ.), η οποία προφανώς ανοικοδομήθηκε από Φιλισταίους τεχνίτες. Η πύλη έχει μήκος 20,5μ. και πλάτος 18,25μ. Οι διαστάσεις της είναι παρόμοιες με εκείνες των πυλών της Χαζώρ, της Μεγγιδώ και της Γκέζερ.⁹ Τα τείχη ενώνονταν με την πύλη και ήταν κατασκευασμένα από συμπαγείς λίθους. Η πύλη έφερε στη δυτική της πλευρά, ενσωματωμένους αποθηκευτικούς χώρους, όπως άλλωστε και η αντίστοιχη πύλη της Μεγγιδώ.

3 Yadin 1963, 323-324.

4 Glueck 1965, 84.

5 Stern 1964, 408-409.

6 Dever 1982, 289-290.

7 Rocca 2010, 16, 23.

8 Herzog 1992, 267.

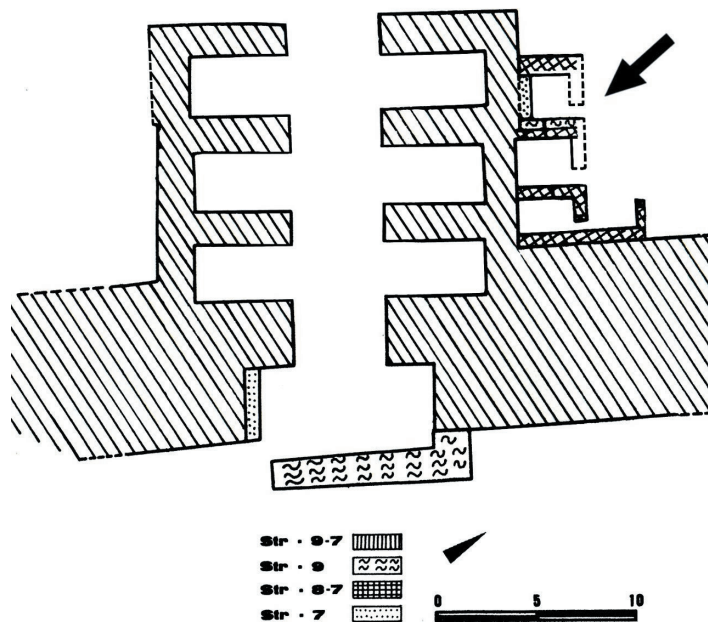
9 Ussishkin 1990, 77-82.

Με έμμεσο τρόπο τίθεται το ερώτημα: Ο Σολομώντας δανείστηκε την τεχνοτροπία από τους Φιλισταίους ή το αντίστροφο; Η και οι δύο τα υιοθέτησαν από μία κοινή πηγή, ενδεχομένως τη Φοινίκη;¹⁰

Ο Noll επισημαίνει την ομοιότητα στις πύλες και την οχύρωση μεταξύ της φιλισταϊκής πόλης της Ασδώδ και των βασιλικών πόλεων της Μεγγιδώ και της Χαζώρ. Παρά ταύτα, η οχύρωση της Γκέζερ εμφανίζει, κατά την άποψή του, διαφοροποιήσεις. Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίζει ότι αν τα οικοδομικά - οχυρωματικά έργα ανοικοδομήθηκαν στην Ασδώδ, στη Μεγγιδώ και στην Χαζώρ από μία κεντρική διοικητική αρχή, τότε η Γκέζερ ανοικοδομήθηκε από κάποιον άλλο. Όπως υποστηρίζει η ιδέα αυτή συνάδει με την εικόνα που δίδεται από το βιβλικό κείμενο, σύμφωνα με την οποία ένας συνασπισμός φιλισταϊκών δυνάμεων εισέβαλε στην χαναανιτική κοιλάδα της Ιεζρέελ, όπου χωροθετείται η Μεγγιδώ και επεκτάθηκε βόρεια προς την Χαζώρ της Γαλιλαίας. Στο μεταξύ η Γκέζερ αντιπροσώπευε το δυτικό σύνορο ενός μικρού βασιλείου των νοτιοδυτικών υψιπέδων της χώρας, που είχε ως πρωτεύουσα την Ιερουσαλήμ.¹¹ Το σκεπτικό αυτό ανάγει στους Φιλισταίους τις πύλες της Ασδώδ, της Μεγγιδώ και της Χαζώρ και στον Σολομώντα την αντίστοιχη της Γκέζερ.

Όστόσο, ο ανωτέρω ισχυρισμός του Noll δείχνει να αδιαφορεί για τη μη ανεύρεση φιλισταϊκής κεραμικής στο στρώμα Χ της Χαζώρ του 10ου αι. π.Χ. Πώς είναι δυνατόν οι ισχυρές φιλισταϊκές δυνάμεις να εισέβαλαν μέχρι τη σημαντικότερη πόλη του βορείου Ισραήλ στην Άνω Γαλιλαία, να ανοικοδόμησαν εκεί μία τόσο σημαντική, από αρχιτεκτονικής άποψης, πύλη και να μην άφησαν πίσω τους ίχνος της φιλισταϊκής κεραμικής; Επιπλέον, πως δικαιολογείται η μεταγενέστερη χρονολογικά ανοικοδόμηση της πύλης της Ασδώδ, αφού αυτή πρωταρχικά αποτελούσε το εφιαλτήριο των φιλισταϊκών δυνάμεων;

Η πύλη της Ασδώδ με τους έξι θαλάμους και τους αποθηκευτικούς χώρους δεξιά.

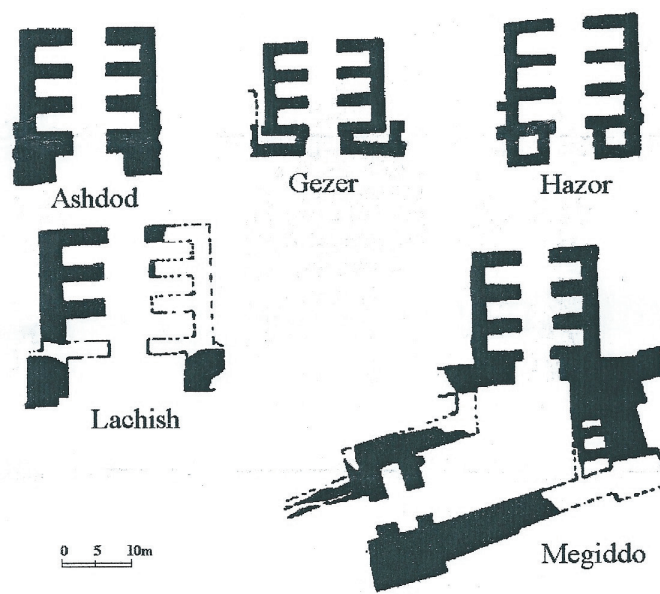
¹⁰ Aharoni 1974, 15.

¹¹ Noll 2001, 191-192.

Είναι γεγονός ότι η ανακάλυψη της πύλης της Ασδώδ θέτει τους ισχυρισμούς του Yadin σε αμφιβολία και οδηγεί στην περαιτέρω αναζήτηση πυλών, σε άλλους οικισμούς, με δύο πύργους και έξι θαλάμους, που ενδεχομένως προέρχονται από προγενέστερη ή μεταγενέστερη περίοδο.

Το ενδιαφέρον στρέφεται στο Τελ της Λαχίς (Tell ed Duweir) με ύψος 40μ., το οποίο, λόγω της στρατηγικής του θέσης, ήλεγχε πλήρως την πρόσβαση προς τη σημαντική πόλη της Νότιας Ιουδαίας, Χεβρών και τις διελεύσεις από ανατολάς προς δυσμάς.¹² Οι πρώτες ανασκαφές στην περιοχή πραγματοποιήθηκαν από τον Starkey μεταξύ 1932-1938,¹³ ενώ ακολούθησαν οι αποστολές του Aharoni το 1966¹⁴ και του Ussinshkin το 1973.¹⁵ Η αρχαιολογική σκαπάνη αποκάλυψε την πύλη του στρώματος IV, που ανάγεται χρονολογικά στον 9^ο αι. π.Χ. Πρόκειται για συγκρότημα πύλης, το οποίο αποτελείται από την εξωτερική πύλη, την ενδιάμεση αυλή και την εσωτερική πύλη των έξι θαλάμων. Η πύλη της Λαχίς, αν και ανήκει σε μία μεταγενέστερη περίοδο, εμφανίζει ομοιότητες με εκείνη της Γκέζερ και μία σπάνια ομοιότητα με την πύλη της Μεγγιδώ, καθώς τα εσωτερικά και τα εξωτερικά κάθετα τοιχώματα στο διαμήκη άξονα κάθε πύλης, αυτά που σχηματίζουν τους θαλάμους, είναι ελάχιστα πιο μακριά ώστε στην αφετηρία και στο τέλος της κάθε μιας πύλης μειώνεται το πλάτος της.

Οι πύλες της Ασδώδ, της Γκέζερ, της Χαζώρ, της Λαχίς και της Μεγγιδώ.

Εάν η πύλη της Ασδώδ, η οποία ανακαλύφθηκε στον πυρήνα της φιλισταϊκής Πενταπόλεως και η αντίστοιχη της Λαχίς, που εντάσσεται σε μία γεωγραφική περιοχή, όπου κυριάρχησε για πολλούς αιώνες οι φυλή του Ιούδα δεν δύνανται να φωτίσουν το χρονολογικό προσδιορισμό των πυλών των τριών βασιλικών πόλεων Χαζώρ, Μεγγιδώ και

12 Aharoni 1976, 73-90.

13 Starkey 1934, 182-183.

14 Aharoni 1968, 157.

15 Ussishkin 1981, 21.

Γκέζερ, τότε το ενδιαφέρον θα πρέπει να στραφεί στο βόρειο Ισραήλ και συγκεκριμένα στην πόλη της κοιλάδας της Χούλα, τη Δαν (Tel Dan). Ο θάνατος του Σολομώντα επέφερε επί της βασιλείας του διαδόχου του Ροβοάμ τη διάσπαση του Ενιαίου Βασιλείου του Ισραήλ, στο Βόρειο Βασίλειο (Βασίλειο του Ισραήλ) και στο Νότιο Βασίλειο (Βασίλειο του Ιούδα). Ο βασιλιάς του Βορείου Βασιλείου κατέστησε σημαντικό λατρευτικό κέντρο την πόλη της Δαν.¹⁶

Οι ανασκαφές του Biran¹⁷ στο βόρειο άκρο της πεδιάδας της Huila αποκάλυψαν μία ισχυρά οχυρωμένη πόλη, τη Δαν, η οποία γνώρισε ιδιαίτερη ακμή κατά τον 9^ο αι. π.Χ. και χωρίς αμφιβολία κατέστη σημαντικό οικονομικό, πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο. Είναι άραγε η πόλη αυτή που ανακαλύφθηκε από την αρχαιολογική σκαπάνη μία τυπική Ισραηλιτική πόλη του 9^{ου} αι. π.Χ. ή ήταν μία εκ των πόλεων των Αραμαίων και ως εκ τούτου τα αρχιτεκτονικά της στοιχεία δεν δύνανται να ενταχθούν στην αναπτυχθείσα από τους Ισραηλίτες αρχιτεκτονική; Οι περισσότεροι ερευνητές θεωρούν ότι η Δαν συνιστά μία από τις σημαντικότερες πόλεις του Βορείου Βασιλείου του Ισραήλ και ότι πράγματι γνώρισε ακμή από τα τέλη του 10^{ου} αι. π.Χ. μέχρι τον 6^ο αι. π.Χ., οπότε και ερημώθηκε υπό το φόβο των επερχόμενων Βαβυλωνίων.¹⁸ Υπό την προϋπόθεση αυτή κρίνεται σκόπιμη η έρευνα της Δαν προκειμένου να διαφανεί εάν οι διάδοχοι του Σολομώντα στο Βόρειο Βασίλειο υιοθέτησαν την αρχιτεκτονική του προκατόχου τους ή ανέπτυξαν κάποια νέα, η οποία όμως θα έπρεπε να αποτυπωθεί και σε άλλα αστικά κέντρα του Βορείου Βασιλείου, όπως στην Σαμάρεια.

Στην ΕΣ II-III ανάγονται τα στρώματα IV-II. Ο Biran¹⁹ ανέδειξε αρχαιολογικά μία ισχυρή τοιχοποιία των τελών του 10^{ου} αι. π.Χ., την εξωτερική και την εσωτερική πύλη που χρονολογούνται στο πρώτο ήμισυ του 9^{ου} αι. π.Χ. και μία επιπλέον εσωτερική πύλη του 8^{ου} αι. π.Χ. Τα αρχιτεκτονικά αυτά στοιχεία είναι ιδιαίτερα ενδιαφέροντα, καθώς καταδεικνύουν μία πολιτιστική συνέχεια που άρχεται από τον 10^ο αι. π.Χ. συνεχίζεται στον 9^ο αι. π.Χ. και επεκτείνεται στον 8^ο αι. π.Χ. με κοινά αρχιτεκτονικά στοιχεία και χωρίς διακοπή.

Τα ισχυρά τείχη της Δαν (Φωτό: Χρ. Καραγιάννης).

¹⁶ Δευτ. 16,22. Δ' Βασ. 10,26· 17,10. Ωσ. 10,1.

¹⁷ Biran 1994, 236-248.

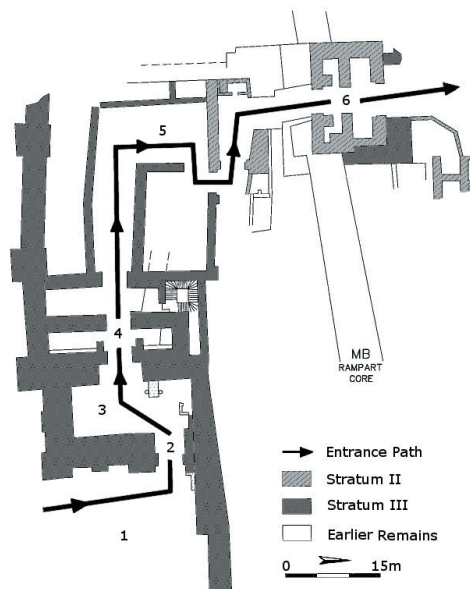
¹⁸ Barkay 1992, 312.

¹⁹ Biran 1994.

Η εξωτερική πύλη της Δαν (Φωτό: Χρ. Καραγιάννης).

Η πύλη της Δαν εμφανίζει μία σύνθετη αρχιτεκτονική. Αρχικά μία λιθόστρωτη πλατεία οδηγεί στην εξωτερική πύλη, στην είσοδο της οποίας, δεξιά, ανακαλύφθηκαν πέντε ματσεμπώθ, αφιερωμένα πιθανότατα στον Βαάλ. Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός της εισόδου στην πόλη είναι ιδιαίτερο σύνθετος. Αμέσως μετά την πρώτη πύλη το λιθόστρωτο οδηγούσε σε μία δεύτερη εσωτερική πύλη με δύο πύργους και τέσσερις θαλάμους (4 στο ανωτέρω σχεδιάγραμμα). Το ισχυρό αυτό συγκρότημα εκτεινόταν σε μία έκταση 23μ. Χ 18μ. Μία τρίτη πύλη (6, στο ανωτέρω σχεδιάγραμμα) ανοικοδομήθηκε επί της εποχής του Ιεροβοάμ Β' (784-748 π.Χ.), ακολουθώντας παρόμοια τεχνοτροπία με την ενδιάμεση εσωτερική πύλη.

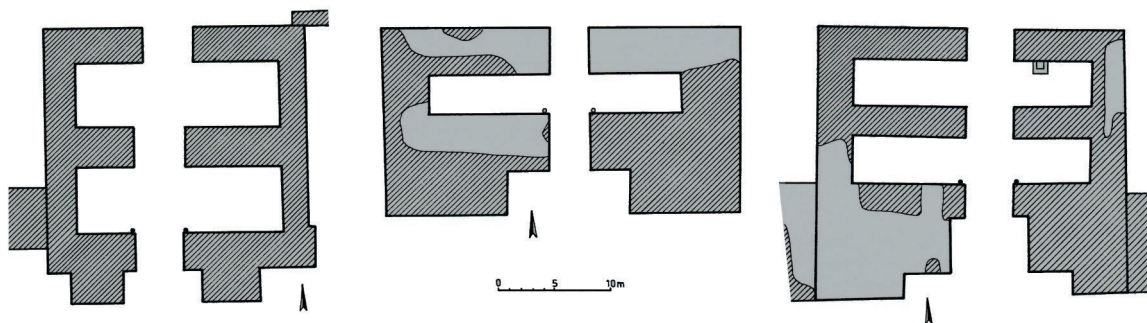
Το αρχιτεκτονικό σχέδιο της πύλης της Δαν.

Η εσωτερική πύλη της Δαν. Διακρίνονται οι δύο πύργοι, καθώς και η εξωτερική πύλη. (Φωτό: Χρ. Καραγιάννης).

Συγκρίνοντας τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό των πυλών της Δαν και ιδιαίτερα εκείνον της ενδιάμεσης εσωτερικής πύλης με τους δύο πύργους και τους τέσσερις θαλάμους παρατηρείται διαφοροποίηση έναντι των αντίστοιχων πυλών της Χαζώρ, Μεγγιδώ και Γκέζερ. Εάν γίνει αποδεκτή η θέση των Finkelstein, Zarzecki, Peleg, Franklin κ.ά. περί αναγωγής των αρχιτεκτονικών έργων των Μεγγιδώ, Σαμάρειας και Ιεζρεέλ στη δυναστεία των Ομριδών (9^{ος} αι. π.Χ.)²⁰ τότε πως δικαιολογείται ο εντελώς διακριτός αρχιτεκτονικός σχεδιασμός μίας από τις σημαντικότερες πόλεις του Βορείου Βασιλείου, της Δαν;

Η μελέτη αντίστοιχων πυλών από τη Β. Συρία ίσως μπορούσε να διαφωτίσει το ζήτημα της χρονολόγησης των πυλών των βασιλικών πόλεων του Σολομώντα με τους δύο πύργους και τους έξι θαλάμους. Στο επίκεντρο του αρχαιολογικού ενδιαφέροντος τέθηκαν τρεις πύλες, οι οποίες ανάγονται χρονολογικά μεταξύ 10-9^{ου} αι. π.Χ. Πρόκειται για τις πύλες της ακρόπολης του Tell Halaf, την εσωτερική πύλη της ακρόπολης του Zincirli και την νότια εσωτερική πύλη της Carchemish.

Οι πύλες του Tell Halaf, του Zincirli και της Carchemish

Η έρευνα αποκαλύπτει ότι δεν αποκαλύφθηκε κάποια πύλη με έξι θαλάμους. Όλες οι ανωτέρω πύλες, που δύνανται να αναχθούν χρονολογικά στην “επίμαχη” εποχή εμφανίζουν από δύο έως τέσσερις θαλάμους. Επίσης, η πύλη του Tell Halaf δεν συνδέεται με εξωτερικό οχυρωματικό τείχος. Συνεπώς ούτε το ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον της Αρχαίας Εγγύς Ανατολής δύνανται να συνδράμει ουσιαστικά στην επίλυση του ζητήματος της χρονολόγησης των πυλών των Χαζώρ, Μεγγιδώ και Γκέζερ.

ΤΑ ΤΕΙΧΗ

Κατά την εποχή της βασιλείας του Σολομώντα εμφανίζονται τρεις διαφορετικοί τύποι οχύρωσης της πόλεων με τείχη:

- α. Το τείχος τύπου casemate
- β. Το τείχος εσοχών – εξοχών και
- γ. Το τείχος κλασσικού τύπου με ευθεία διάταξη και παρεμβαλλόμενους πύργους.

Στη Χαζώρ τα τείχη της πόλης ανάγονται στο στρώμα Χ, που χρονολογείται στην εποχή της βασιλείας του Σολομώντα και είναι του τύπου casemate. Ανοικοδομημένο εκατέρωθεν της κεντρικής πύλης, το τείχος casemate, σχημάτιζε αμβλεία γωνία και εκτεινόταν από βορρά προς νότο. Τα τείχη ήταν ιδιαίτερα ισχυρά και οι διαστάσεις των δωματίων τους έφθαναν 8-10,5μ. μήκος και πλάτος 2,4-2,5μ. Ο εξωτερικός τοίχος είχε πάχος 1,5-1,6μ. και ο εσωτερικός 1,1μ. Τα τείχη συγκλίνουν στην κατεύθυνση τους προς ανατολάς, όπου συναντούν το βόρειο και το νότιο τείχος. Σημαντικό στοιχείο συνιστά η ύπαρξη αμυντικής τάφρου με βάθος 10μ. και πλάτος 45μ.²¹

Το δυτικό casemate τείχος της Χαζώρ (Φωτό: Χρ. Καραγιάννης).

21 Yadin 1975, 175.

Στη Μεγγιδώ εμφανίζονται τόσο τείχη τύπου εσοχών – εξοχών όσο και casemate. Το πρώτο είχε συνολικό μήκος 820μ. και κάλυπτε ολόκληρη την επιφάνεια του Τελ της πόλης. Το εύρος του ύψους του κυμαίνεται μεταξύ 3,3μ. και 4μ. Η τοιχοδομία δεν είναι παντού ίδια, καθώς σε ορισμένα σημεία παρεμβάλλονται και τούβλα λάσπης. Δυτικά από την κεντρική άνω πύλη της πόλης οι γωνίες των εσοχών ανοικοδομήθηκαν με λαξευμένους λίθους, στα σημεία όπου απαιτούνταν περαιτέρω ενίσχυση. Το ευθύ, επίμηκες τμήμα των προσόψεων έφερε ακατέργαστους λίθους.²²

Το τείχος 325 της Μεγγιδώ (Φωτό: Χρ. Καραγιάννης).

Οι ανασκαφές του 1967 αποκάλυψαν και τείχος τύπου casemate (6008, 6009, 6010, 6002, 6003, 6001), η χρονολόγηση του οποίου όμως κατά τον Yadin ανάγεται στην εποχή της Ηνωμένης Μοναρχίας.²³

Στη Γκέζερ αποδόθηκαν στην εποχή του Σολομώντα το τείχος με πύργους και το τείχος τύπου casemate. Το πρώτο αποτελούσε μία νεώτερη έκδοση του παλαιού εξωτερικού τείχους της πόλης της ΥΕΧ. Αποτελούνταν από ευμεγέθεις λίθους, λαξευμένους με τραχύ τρόπο και ενταγμένους σε σειρά με παρεμβαλλόμενους μικρότερους λίθους. Το τείχος αυτό εμφανίζει καλύτερη τοιχοποιία στα σημεία της ένωσής του με τους πύργους. Το τείχος τύπου casemate διακρίνεται ανατολικά και δυτικά της άνω πύλης της πόλης. Οι εξωτερικοί τοίχοι των casemate 16002 και 17004 έχουν πάχος 1,50μ, και 1,60μ. και οι εσωτερικοί 1,25μ. με 1,50μ. Το πλάτος του σχηματιζόμενου δώματος αγγίζει τα 2μ. Σύμφωνα με τον Dever το τείχος casemate συναντούσε στα δύο άκρα του το τείχος με πύργους.

²² Yadin 1967, 199-121.

²³ Yadin 1970, 66-96.

Αεροφωτογραφία της Γκέζερ: Διακρίνεται η πύλη, το τείχος casemate και το εξωτερικό τείχος με τους πύργους.

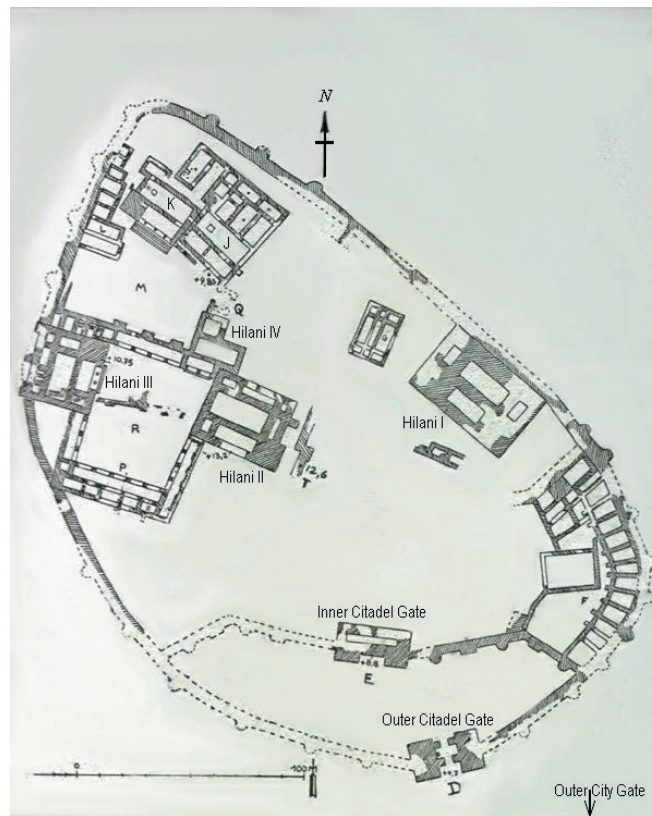
Σημειώνεται ότι τείχη τύπου casemate απαντούν και σε παλαιότερες εποχές, σε διάφορες περιοχές. Στη γη της Παλαιστίνης το αρχαιότερο τείχος του ανωτέρω τύπου απαντά στο στρώμα IIB της MEX της Χαζώρ. Στην ευρύτερη αρχαία Εγγύς Ανατολή και συγκεκριμένα στη Μεσοποταμία, μια πύλη χρησίμευε ως είσοδος στην Αυλή της Νάνναρ, που είχε ανοικοδομηθεί στο δυτικό τοίχο της αυλής του Ζιγκουράτ της σεληνιακής αυτής θεότητας. Η χαμηλή αυτή οχύρωση του ιερού χώρου είχε κατασκευασθεί από τον ιδρυτή της Τρίτης Δυναστείας της Ουρ, τον Urnammu (2113-2096 π.Χ.), ενώ η Αυλή της Νάνναρ από τον γιο του Shugli (2096-2048 π.Χ.). Στις δύο πλευρές της διάδρομοι σχηματίζουν δώματα casemate, τα οποία δεν είναι μεταγενέστερα του 2006 π.Χ. Ενδεχομένως λοιπόν ιδέα του οχυρωματικού τύπου casemate να ανάγεται στην Μεσοποταμία. Παρά ταύτα, είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν τα τείχη αυτά ή τα αντίστοιχα της MEX ενέπνευσαν τους τεχνίτες του 10ου αι. π.Χ. προλειμένου να προβούν στην κατασκευή τους.

Η ομοιομορφία ή όχι στην οχύρωση των τριών πόλεων δεν δύναται να αποτελέσει τον απόλυτο οδηγό για την χρονολόγηση των τριών βασιλικών πόλεων, αφού όπως παρατηρείται η αξιοποίηση προγενέστερων οχυρωματικών τειχών θα μπορούσε να συνδράμει στη συνολική οχύρωση της πόλης. Βέβαια η σύνδεση των τειχών τύπου casemate με την πύλη στην περίπτωση των Χαζώρ και Γκέζερ είναι ενδεικτική ενός συγκεκριμένου αμυντικού αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, ενώ η απουσία του στην περίπτωση της πύλης της Μεγγιδώ περιπλέκει τα πράγματα.

ΤΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ

Η αρχαιολογική έρευνα αποκάλυψε ερείπια ανακτόρων, που δύνανται να αποδοθούν στο οικοδομικό πρόγραμμα του βασιλιά Σολομώντα στην Μεγγιδώ και στην Γκέζερ. Εξετάζοντας από αρχιτεκτονικής άποψης τα αποκαλυφθέντα ανάκτορα παρατηρείται ότι τα οικοδομήματα 1723 και 6000 φέρουν κοινά δομικά και σχεδιαστικά στοιχεία. Τα αρχιτεκτονικά τους σχέδια εμφανίζουν ομοιότητα με τον τύπο bit-hilani που απαντά στο Zincirli και στο Tell Tayanat.²⁴ Τόσο στη Μεγγιδώ όσο και στο Zincirli υπάρχουν παρόμοια οικοδομήματα, με τις όποιες διαφορές να εντοπίζονται στη λειτουργικότητα τους. Τα Hilani I και III του Zincirli ανοικοδομήθηκαν στις παρυφές του ομώνυμου Τελ, με την πρόσοψη στραμμένη προς το εσωτερικό του υψώματος και την πίσω πλευρά της τοιχοποιίας τους να αποτελεί τμήμα της περιμετρικής οχύρωσης της ακρόπολης.

Zincirli: Διακρίνονται τα Hilani I και III στις παρυφές του Τελ.

Ο αρχιτεκτονικός αυτός σχεδιασμός έχει αποτυπωθεί και στα ανάκτορα 1723 και 6000 της Μεγγιδώ. Τα δύο ανάκτορα τύπου bit-hilani έχουν την πρόσοψή τους με κατεύθυνση προς το κέντρο του Τελ και η πίσω τοιχοποιία τους συνιστά τμήμα του περιμετρικού τείχους της πόλης. Τα ανάκτορα αυτά φέρουν βαριά κατασκευή.

Σύμφωνα με το βιβλικό κείμενο (Γ' Βασ. 7,39-49)²⁵ το ανάκτορο του βασιλιά Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ αποτελούσε ένα ενιαίο συγκρότημα οικοδομημάτων, ενταγμένων σε μεγάλη αυλή. Το οικοδομικό συγκρότημα του ανακτόρου περιλάμβανε: 1. Τα προπύλαια των κιόνων, διαστάσεων 50μ.Χ30μ. 2. Τα προπύλαια του θρόνου. 3. Εσωτερική αυλή εντός των προπυλαίων. 4. Την κατοικία του βασιλιά. 5. Το διακριτό οίκημα της κόρης του Φαραώ με την κυρίως κατοικία της και αυτές των γυναικών της συνοδείας της και των λοιπών παλλακίδων. 6 Την μεγάλη αυλή, η οποία περιέκλειε το συγκρότημα του ανακτόρου, συμπεριλαμβανομένου «του οίκου του δάσους του Λιβάνου». Η βιβλική περιγραφή αποτυπώνει τη δομή του συγκροτήματος από την είσοδο προς το κυρίως ανάκτορο. Η είσοδος πραγματοποιούνταν διαμέσου της πύλης των κιόνων, ακολουθούσε το προπύλαιο του θρόνου, η δεύτερη εσωτερική αυλή και τα ιδιωτικά διαμερίσματα περιμετρικά αυτής. Αυτό το αρχιτεκτονικό σχέδιο εμφανίζει κοινά στοιχεία με τα αντίστοιχα των βασιλείων της Συρίας, της Φοινίκης και των Νεο-Χετταίων και ίσως επιβεβαιώνει τη βιβλική μαρτυρία περί ελεύσεως των τεχνιτών του ανακτόρου του Σολομώντα από τα βόρεια.²⁶

Ο Ussishkin αξιοποιώντας τη βιβλική μαρτυρία διείδε ομοιότητες μεταξύ του ανακτόρου του Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ και του ανακτόρου 1723 στην Μεγγιδώ. Συγκεκριμένα αυλή περιέβαλε τις τρεις πλευρές και τα δύο ανάκτορα. Έτσι η αυλή 1693 του ανακτόρου της Μεγγιδώ παραλληλίζεται με την «μεγάλη αυλή» εκείνου της Ιερουσαλήμ. Η είσοδος στην περίπτωση του ανακτόρου 1723 της Μεγγιδώ πραγματοποιούνταν μέσω στεγασμένης εισόδου στην αίθουσα υποδοχής Η και στο ανάκτορο της Ιερουσαλήμ μέσω προπυλαίων, ενώ η αναλογία του μήκους προς το πλάτος του κτιρίου είναι στην Ιερουσαλήμ 5 προς 3 και στη Μεγγιδώ 5 προς 2.5.²⁷ Στη Μεγγιδώ το δώμα Η οδηγούσε στο δώμα Κ, με την αρχιτεκτονική τους να αποτυπώνει «τα προπύλαια του θρόνου» στην Ιερουσαλήμ. Το συγκρότημα δωματίων Β, C, D, E και F με την κλίμακα στο G και το ανάλογο με τα δωμάτια L, N, O και P με την κλίμακα στο Μ ίσως δύνανται να παραλληλιστούν με τα διαμερίσματα του ανακτόρου της Ιερουσαλήμ, όπου κατοικούσε ο Σολομώντας, ή με εκείνα, που είχαν παραχωρηθεί στην κόρη του Φαραώ. Για το ανάκτορο του βασιλιά Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ χρησιμοποιήθηκαν «μεγάλοι, λίθοι δεκαπήχεσι και τοῖς ὀκταπήχεσι, και ἐπάνωθεν τιμίους κατά τὸ μέτρον ἀπελεκήτων», ενώ σύμφωνα με την περιγραφή της πρώτης αρχαιολογικής αποστολής τα θεμέλια του ανακτόρου 1723 «αποτελούνταν από ακανόνιστα λαξευμένους λίθους, αλλά

25 Γ' Βασ. 7,39-49: "Καὶ ὠκοδόμησε τὸν οἶκον δρυμῶ τοῦ Λιβάνου· ἑκατὸν πήχεις μῆκος αὐτοῦ, καὶ πενήκοντα πήχεις πλάτος αὐτοῦ, καὶ τριάκοντα πηχῶν ὕψος αὐτοῦ· καὶ τριῶν στίχων στύλων κεδρίνων, καὶ ὡμίαι κέδριναι τοῖς στύλοις. 40 καὶ ἐφάτνωσε τὸν οἶκον ἄνωθεν ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῶν στύλων, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν στύλων τεσσαράκοντα καὶ πέντε ὁ στίχος· 41 καὶ μέλαθρα τρία καὶ χώρα ἐπὶ χώραν τρισσῶς· 42 καὶ πάντα τὰ θυρώματα καὶ αἱ χώραι τετράγωνοι μεμελαθρωμένοι καὶ ἀπὸ τοῦ θυρώματος ἐπὶ θύραν τρισσῶς. 43 καὶ τὸ αἰλᾶμ τῶν στύλων πενήκοντα μῆκος καὶ πενήκοντα ἐν πλάτει, ἐζυγωμένα, αἰλᾶμ ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ στυλοὶ καὶ πάχος ἐπὶ πρόσωπον αὐτῆς τοῖς αἰλαμμίμ. 44 καὶ τὸ αἰλᾶμ τῶν θρόνων, οὐ κρινεῖ ἐκεῖ, αἰλᾶμ τοῦ κριτηρίου. 45 καὶ ὁ οἶκος αὐτῶν, ἐν ᾧ καθήσεται ἐκεῖ, αὐλὴ μία ἐξελισσομένη τούτοις κατὰ τὸ ἔργον τοῦτο· καὶ οἶκον τῆ θυγατρὶ Φαραώ, ἣν ἔλαβε Σαλωμών, κατὰ τὸ αἰλᾶμ τοῦτο. 46 πάντα ταῦτα ἐκ λίθων τιμίων κεκολλημένα ἐκ διαστήματος ἔσωθεν καὶ ἐκ τοῦ θεμελίου ἔξω τῶν γεισῶν καὶ ἔξωθεν εἰς τὴν αὐλὴν τὴν μεγάλην 47 τὴν τεθεμελιωμένην ἐν τιμίους λίθοις μεγάλοις, λίθοις δεκαπήχεσι καὶ τοῖς ὀκταπήχεσι, 48 καὶ ἐπάνωθεν τιμίους κατὰ τὸ μέτρον ἀπελεκήτων καὶ κέδροις. 49 τῆς αὐλῆς τῆς μεγάλης κύκλῳ τρεῖς στίχοι ἀπελεκήτων καὶ στίχος κεκολλημένης κέδρου. καὶ συνετέλεσε Σαλωμών ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ."

26 Ussishskin 1966, 175.

27 Ussishskin 1966, 179, 184.

ογκώδεις λίθους» και «το υψηλότερο τμήμα του τοίχου 1649 μαρτυρεί ότι η πρόσοψη της υπερκείμενης κατασκευής αποτελούνταν από συμπαγή τοιχοποιία ashlar». ²⁸ Το ανάκτορο 1723 της Μεγγιδώ συνιστούσε αντίστοιχη «έκδοση» του ανακτόρου του Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ, έχοντας το ίδιο αρχιτεκτονικό σχέδιο, το οποίο ενσωμάτωνε το πρότυπο bit-hilani. ²⁹

Σύμφωνα με την άποψή του το όλο συγκρότημα του ανακτόρου 1723 της Μεγγιδώ πρέπει να είχε την είσοδο στο δώμα Η. Τα δωμάτια Η, J και K μαζί με το 1728 διαμορφώνουν ένα τυπικό αρχιτεκτονικό σχέδιο bit-hilani, ανάλογο εκείνου του Zincirli. Κατόπιν τούτου το 1728 εκλαμβάνεται ως πύργος, ένα αρχιτεκτονικό μέλος που συνηθιζόταν να οικοδομείται παραπλεύρως της εισόδου των ανακτόρων bit-hilani. Επιπλέον δωμάτια, τα οποία απαντούν πίσω από το ανάκτορο και ενδεχομένως ήταν χώροι διαμονής, υπενθυμίζουν το αντίστοιχο αρχιτεκτονικό σχέδιο του ανακτόρου του Kilamuwa.

Η μελέτη των θεμελίων στο ανάκτορο 1723 της Μεγγιδώ αποκαλύπτει την ύπαρξη δύο κλιμάκων, που οδηγούσαν στο δεύτερο όροφο του οικοδομήματος. Η μία κλίμακα διαμορφωνόταν στο χώρο G και αντιστοιχεί με την κλίμακα του δωματίου GK του ανακτόρου Kilamuwa. Η άλλη κλίμακα απαντά στο δωμάτιο M. Το δώμα M παραλληλίζεται με το αντίστοιχο J10 του Kilamuwa. Ο παραλληλισμός αυτός αναδεικνύει ενδεχόμενο κοινό αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, ο οποίος ως δάνειο στοιχείο εφαρμόστηκε και στην περίπτωση του ανακτόρου 1723 της Μεγγιδώ. Αν ισχύει κάτι τέτοιο τότε παρατηρείται μία εκτεταμένη μεταφορά τεχνογνωσίας στο ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον της Αρχαίας Εγγύς Ανατολής, η οποία βρήκε την εφαρμογή της και στην ανοικοδόμηση ανακτόρων. Ίσως ο βασιλιάς Σολομώντας ζήτησε τη συνδρομή και τη μεταφορά τεχνογνωσίας για την ανοικοδόμηση των ανακτόρων της Μεγγιδώ από τους τεχνίτες που έκτισαν και τα αντίστοιχα οικοδομήματα του Zincirli της Συρίας.

Στην Γκέζερ το μέγεθος του ανακτόρου 10000 και κυρίως η ανακαλυφθείσα σε αυτό κεραμική που εντάσσεται χρονολογικά στα μέσα ή τα τέλη του 10^{ου} αι. π.Χ. οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι αυτό πιθανότατα αποτελούσε κάποιο διοικητικό κέντρο της εποχής της βασιλείας του Σολομώντα. Μελετώντας από αρχιτεκτονικής άποψης το συγκεκριμένο ανάκτορο ο Dever ισχυρίστηκε ότι παραπέμπει στον τύπο bit hilani, γεγονός που επιτρέπει την αναγωγή του στην περίοδο της Ηνωμένης Μοναρχίας. ³⁰

ΟΙ ΝΑΟΙ

Το όνομα του βασιλιά Σολομώντα είναι άρρηκτα συνυφασμένο με τον περίφημο Ναό που ο ίδιος ανοικοδόμησε προς τιμήν του Θεού και έμεινε στην παγκόσμια ιστορία ως ένα από τα πιο λαμπρά οικοδομήματα. Η μαρτυρία περί της αρχιτεκτονικής του περιώνυμου Ναού του Σολομώντα εδράζεται στη Βίβλο και ως εκ τούτου οι όποιες πληροφορίες αντλούνται αποκλειστικά από το βιβλικό κείμενο.

²⁸ Lamon and Shipton, 19-20.

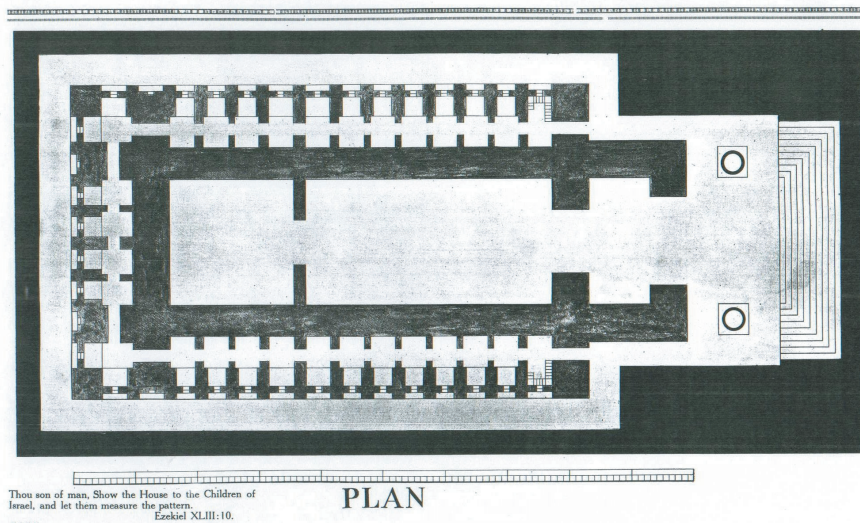
²⁹ Ussishskin 1966, 181.

³⁰ Dever 2001, 131.

Το κυρίως οίκημα του Ναού του Σολομώντα θεμελιώθηκε σε μεγάλο βάθος. Ο Ναός αποτελούνταν τρία αρχιτεκτονικά μέλη: 1. Τον Πρόδομο ή Πρόναο – Ουλάμ. 2. Τον Δόμο του κυρίως ναού ή το Άγιον – Χαικάλ και 3. Το Άγιο των Αγίων ή Άδυτο – Δαβίρ. Ο Πρόδομος ή Πρόναος (10μ. Χ 5μ.), καταλάμβανε τον χώρο πριν τον δόμο του κυρίως Ναού και ήταν το πρώτο αρχιτεκτονικό τμήμα του κτηριακού συγκροτήματος. Στην εβραϊκή αποδίδεται διά του όρου *Ουλάμ* και σημαίνει στοά, θόλος, τόξο, είσοδος, πρόδομος και πρόναος. Ο όρος *Ουλάμ* προέρχεται από την ακκαδική λέξη *ellamu*, το οποίο σημαίνει έμπροσθεν. Σημειώνεται ότι ο όρος *Ουλάμ* δεν μεταφράζεται στην ελληνική από τη Μετάφραση των Ο΄, αλλά αποδίδεται διά του μεταγραμματισμένου *Αιλάμ*. Στην περιγραφή του Ναού γενικότερα υπονοείται ο προθάλαμος, ενώ στη σχετική διήγηση του ναού του Ιεζεκιήλ *Αιλάμ* καλείται το δώμα της πύλης του Ναού.³¹ Ο Πρόναος του Ναού του Σολομώντα ήταν στο εσωτερικό του επιχρυσωμένος.³²

Μεταξύ του Προδόμου και του Αγίου των Αγίων το χώρο του Ναού καταλάμβανε ο Δόμος - το Άγιο (18μ. Χ 9μ. Χ 11.25μ.). Στο βιβλικό κείμενο ο δόμος αυτός καλείται *Χαικάλ* που σημαίνει ναός, αλλά και ανάκτορο. Ο όρος στην ουγαριτική (*hkl*), στην ακκαδική (*ekallu*) και στη σουμεριακή (*e-gal*) έχει τη σημασία του ανακτόρου, της μεγάλης κατοικίας, ενώ στην ακκαδική (*ekallum*) προσλαμβάνει την έννοια του ναού, του ανακτόρου και του βασιλικού τάφου. Στις βιβλικές αναφορές διά του όρου *Χαικάλ* δηλώνεται ένας από τους χώρους του συγκροτήματος του Ναού, το Άγιο, προς διάκριση προς το Άγιο των Αγίων.

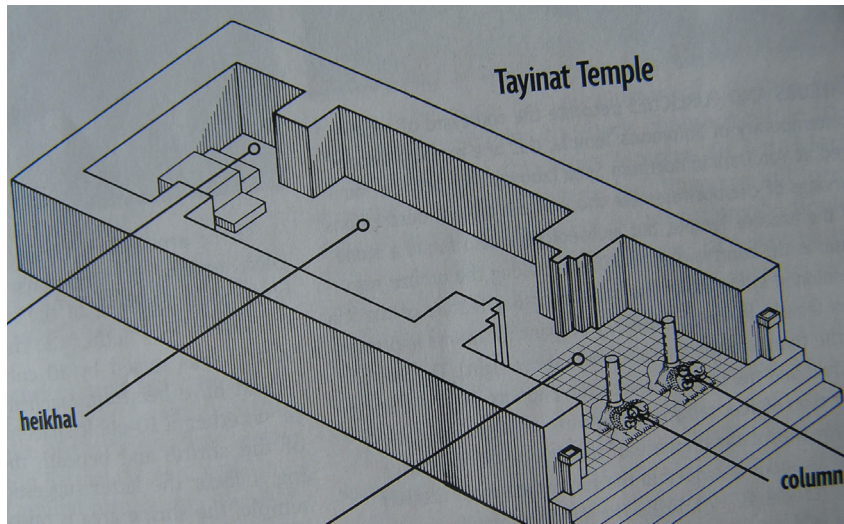

Το αρχιτεκτονικό σχέδιο του Ναού του Σολομώντα.

Οι ερευνητές έστρεψαν το ενδιαφέρον στην ευρύτερη περιοχή της Αρχαίας Εγγύς Ανατολής με σκοπό την αποκάλυψη ναών με αρχιτεκτονικό σχεδιασμό ανάλογο εκείνου του Ναού του Σολομώντα. Πράγματι, οι ανασκαφές του Πανεπιστημίου του Σικάγο, το 1936, στη Νοτιοανατολική Τουρκία, κοντά στα σύνορα με τη Συρία, έφεραν στο φως το

ναό του Tell Yayinat, ο οποίος αρχιτεκτονικά διακρίνεται σε τρία μέρη, τον πρόναο, τον κυρίως ναό και το ιερό, παραπέμποντας στην τριπλή αρχιτεκτονική διαίρεση του ναού του Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ.³³ Έμπροσθεν του πρόναου υπήρχαν δύο στήλες, οι οποίες στις βάσεις του κοσμούνταν από δύο βρυχώντες λέοντες. Οι στήλες αυτές δύνανται να παραλληλισθούν με τους κίονες Γιαχίμ και Βοάζ του Ναού του Σολομώντα. Στο Δαβίρ, ή Άγιο των Αγίων, πλησίον του τοίχου απαντά ένα podium για την ναπαράσταση της θεότητας. Οι ανασκαφές ανέδειξαν την ύπαρξη λιθόκτιστων κατασκευών.

Ο ναός του Tell Yayinat.

Η στήλη με τους λέοντες στην βάση της στο ναό του Tell Tayinat.

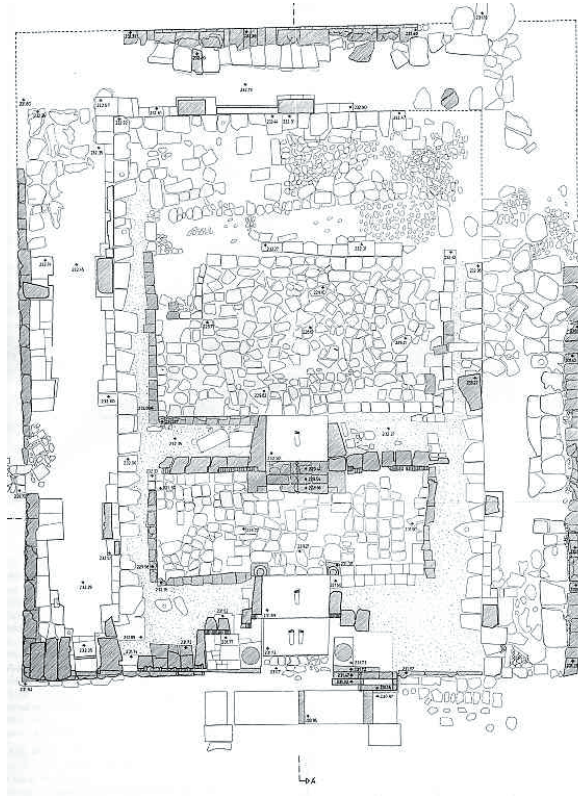
Στο Ain Dara της Β. Συρίας, 65 χλμ. βορειοδυτικά της Αλλέπω και περίπου 80 χλμ. βορειοανατολικά του Tell Tayinat κατά τη δεκαετία του 1980 ανακαλύφθηκε ένας ναός,³⁴ ο οποίος χρονολογείται στο πρώτο ήμισυ του 10^{ου} αι. π.Χ. και φέρει κοινά αρχιτεκτονικά

³³ Hurowitz 2011, 46-57, 77-78.

³⁴ Monson 2000, 20-36, 67.

στοιχεία με το Ναό του Σολομώντα.³⁵ Το αρχιτεκτονικό σχέδιο του ναού του Ain Dara διακρίνεται σε τρία μέρη, ομοιάζοντας με πρόναο, σηκό και οπισθόδομο. Το πλάτος του είναι περίπου 20μ. και το μήκος του 30μ.

Ο ναός του Tell Ain Dara.

Το κτιριακό συγκρότημα του ναού, ανοικοδομήθηκε στο υψηλότερο σημείο του Τελλ και συμπεριελάμβανε πλακόστρωτη αυλή. Σε αυτή την αυλή του ναού υπήρχε μία μεγάλη λίθινη δεξαμενή, στοιχείο που παραμπέμπει στη χάλκινη θάλασσα της αυλής του Ναού της Ιερουσαλήμ. Η είσοδος στο ναό του Ain Dara πραγματοποιείται μέσω μίας μικρής κλίμακας στην κορυφή της οποίας έστεκαν δύο κίονες όπως οι αντίστοιχοι Γιαχίμ και Βοάζ του Ναού του Σολομώντα. Οι τοίχοι του ναού του Ain Dara έφεραν καλλιτεχνικές δημιουργίες, μεταξύ των άλλων λέοντες και σφίγγες.

35 Monson 2006, 273-299.

Η είσοδος στο ναό του Ain Dara με τη μικρή κλίμακα και τις βάσεις των στυλών εκατέρωθεν της εισόδου.

Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Monson ο ναός του Tell Ain Dara φέρει 33 από τα 65 αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που μνημονεύονται στο βιβλικό κείμενο και αφορούν στο Ναό του Σολομώντα. Πλήθος επιπλέον στοιχείων του ναού της Β. Συρίας μπορούν να φωτίσουν τη βιβλική μαρτυρία για τον πρώτο ναό της Ιερουσαλήμ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλούν οι πλευρικοί διάδρομοι του ναού του Ain Dara και αυτό διότι μέχρι την αποκάλυψη του συγκεκριμένου ναού δεν καθίστατο εφικτή η κατανόηση των πλευρικών στοών (*sela'ot*) του Ναού του Σολομώντα. Οι πλάτους 5,5μ. πλευρικοί διάδρομοι του ναού του Tell Ain Dara προσομοιάζουν με τις πλευρικές στοές του Ναού του Σολομώντα. Οι πρόσβαση στους διαδρόμους αυτούς του ναού της Β. Συρίας πραγματοποιούνταν μέσω δύο θυρών, εκατέρωθεν της κεντρικής εισόδου στο ναό. Στο βιβλικό κείμενο καταγράφεται η εκ δεξιών είσοδος στην *sela'ot*.³⁶

Ο Monson³⁷ εστιάζοντας το ενδιαφέρον του στην περιγραφή των «παραθύρων» του Ναού του Σολομώντα παρατηρεί ότι αναφέρονται με τον αδιευκρίνιστο όρο *shequfim 'atunim*. Τα παράθυρα αυτά ήταν «σε εσοχή καφασωτά ή ενταγμένα σε πλαίσιο και επιτειχισμένα». Δύο τουλάχιστον σημεία στην τοιχοποιία του ναού του Tell Ain Dara φέρουν παράθυρα ενταγμένα σε πλαίσιο, με διακριτική αψίδα να τα επιστέφει. Ίσως αυτό το αρχιτεκτονικό στοιχείο να παραπέμπει στο αντίστοιχο που περιγράφεται στο Γ' Βασ. 6,4, όπου αναφέρεται ότι ο Σολομώντας «έποίησε τῷ οἴκῳ θυρίδας παρακυπτομένας κρυπτὰς».

Επιπλέον, η βιβλική περιγραφή του Ναού του Σολομώντα αναφέρει ότι «καὶ τῷ θυρώματι τοῦ δαβὶρ ἐποίησε θύρας ξύλων ἄρκευθίνων εἰς φλιάς πενταπλᾶς καὶ δύο θύρας ξύλων πευκίνων καὶ ἐγκολαπτὸν ἐπ' αὐτῶν ἐγκεκολαμμένα Χερουβὶμ καὶ φοίνικας καὶ πέταλα διαπεπετασμένα· καὶ περιέσχε χρυσίῳ καὶ κατέβαινεν ἐπὶ τὰ Χερουβὶμ καὶ ἐπὶ τοὺς φοίνικας τὸ χρυσίον. καὶ οὕτως ἐποίησε τῷ πυλῶνι τοῦ ναοῦ, φλιαὶ ξύλων ἄρκευθίνων, στοαὶ τετραπλῶς».³⁸ Σύμφωνα με τον Monson η ανωτέρω περιγραφή δεν αναφέρεται στον αριθμό των επιφανειῶν ἢ των πλευρῶν των θυρῶν, ἀλλὰ στον ἀριθμὸ των εσοχῶν στο πλαίσιο των θυρῶν. Οι θύρες στο πολιτιστικὸ περιβάλλον της Μεσογείου και της ευρύτερης Αρχαίας Εγγύς Ανατολῆς ἦταν ιδιαίτερα διακοσμημένες, με εσοχές, ενταγμένες σε πλαίσιο. Η τεχνική αὐτή των εσοχῶν ενταγμένων σε πλαίσιο αποτυπώνεται σε σημαντικό βαθμὸ και στο ναὸ του Ain Dara.³⁹

Στο Zincirli και στο Tell Halaf (Guzana) ἀνακαλύφθηκαν ναοὶ, οἱ ὁποῖοι φέρουν τὴν ἴδια τριμερῆ ἀρχιτεκτονικὴ διάταξη και αποτελοῦσαν τμήματα ἐνός βασιλικοῦ συγκροτήματος, τὸ ὁποῖο περιελάμβανε μία οχυρωμένη ἀκρόπολη, ἕνα ἀνάκτορο (κατὰ τὸν τύπο bit-hillani) και ἄλλα μνημειώδη οἰκοδομήματα.⁴⁰ Η ἀντιπαραβολὴ των ευρημάτων με τὴν εἰκόνα που δίδεται ἀπὸ τὸ βιβλικὸ κείμενο σχετικά με τὸ ὄρος Σιών και τὸ Ναὸ του Σολομώντα ἐμφανίζει ὁμοιότητες, οἱ ὁποῖες προσιδιάζουν με μία κοινὴ ἀρχιτεκτονικὴ πραγματικότητα που καλλιεργήθηκε στη Συροπαλαιστίνη κατὰ τὸ 10ο αἰ. π.Χ.⁴¹

ΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Παράλληλα με τις μεγάλες βασιλικές πόλεις Χαζώρ, Μεγγιδώ και Γκέζερ, οἰκοδομήματα και οἰκισμοὶ ἀνοικοδομήθηκαν και ἀναπτύχθηκαν και σε ἄλλες περιοχές. Η εἰκόνα που δίδεται ἀπὸ τὴν μελέτη των ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων των οἰκισμῶν που δύνανται να ἀναχθοῦν στο 10^ο αἰ. π.Χ. ἀποτυπώνουν τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ ἡμινομαδικὸ τρόπο ζωῆς σε ἕναν πιο ἀστικὸ τρόπο διαβίωσης, με τὴ δημιουργία κωμοπόλεων.⁴² Δείγματα τῆς Ἰσραηλιτικῆς παρουσίας κατὰ τὸν προαναφερθέντα αἰῶνα ἀνακαλύφθηκαν στη Δαν (στρώμα IV), στο Tel Kinrot (στρώμα IV), στην Ταανάχ, στο Tel Amal, στο Tell Abu Hawan (στρώμα III), στην Shiqmona, στο Tel Mevorakh (στρώμα VII), στο Tell el Farah, στο Tel Hamath, στο Tell el Mazar, στο Tell Qasile στρώματα (IX-VIII), στη Beth-Shemesh (στρώμα IIA), στο Tel Batash (στρώμα IV), στο Tell Beit Mirsim (στρώμα B3), στη Λαχίς (στρώμα V) και στην Ἀράδ (στρώμα XII).

Η ἐγκατάσταση στις ἐπανακατοικηθεῖσες κωμοπόλεις εἶναι περιορισμένη με χαρακτηριστικὰ παραδείγματα αὐτὰ τῆς Λαχίς,⁴³ του Tell Beit Mirsim και του Tel Batash. Στο τελευταίον ἡ προγενέστερη φιλισταϊκὴ πόλη ἀντικαθίσταται κατὰ τὸ 10^ο αἰ. π.Χ. ἀπὸ μία μικρὴ πόλη ἀνοικοδομημένη περιμετρικὰ του λόφου και με κεντρικὴ πύλη

38 Γ' Βασ. 6,31-33.

39 Monson 2006, 34-36.

40 Gilibert 2011, 104-106.

41 Hermann 2017, 237-274.

42 Ofer 2001, 14-37.

43 Zimhoni 1997, 57-178.

για την είσοδο σε αυτή. Στο Tell el Mazar ανακαλύφθηκε ένα μεγάλο οικοδόμημα, το οποίο ενδεχομένως τελούσε σε χρήση και κατά την εποχή του Σολομώντα. Το σχέδιο του δαπέδου του δύναται να αποκατασταθεί μερικώς. Το οικοδόμημα περιελάμβανε λιθόκτιστα δωμάτια και μία μεγάλη αυλή, παραπέμποντας κατά μία έννοια στον αρχιτεκτονικό τύπο ανάκτορο 6000 της Μεγγιδώ. Ο Mazar⁴⁴ εκλαμβάνει το οικοδόμημα αυτό ως ένα βασιλικό οίκημα της εποχής Σολομώντα, το οποίο συνδέονταν με την μεταλλουργική δραστηριότητα, που αναπτύχθηκε στην κοιλάδα του Ιορδάνη επί της βασιλείας του.⁴⁵ Οχυρωματικά έργα με τείχη τύπου casemate ήλθαν στο φως σε τρεις μόνο οικισμούς, στο Tell Beit Mirsim, στο Tell en-Nasbeh και στη Beth-Shemesh.

Το ερώτημα περί του τέλους της φιλισταϊκής παρουσίας στη γη της Παλαιστίνης επανέρχεται, όταν η έρευνα στρέφει το ενδιαφέρον της στην παράλια ή πεδινή γεωγραφική ζώνη. Η φιλισταϊκή πόλη του Tel Qasile επανακατοικείται σε περιορισμένο βαθμό, αφού μεγάλα τμήματα της πόλης παραμένουν ακατοίκητα. Μία ανακατασκευή του ναού του ενδεχομένως χρονολογείται στο στρώμα Χ. Οι λιγοστοί αυτοί κάτοικοι, οι οποίοι εμφανίζονται κατά το 10^ο αι. π.Χ. στο Tel Qasile, αλλά και σε περιορισμένο εξίσου βαθμό στις παράλιες πόλεις του Tel Michal, του Tel Mevorakh, της Sigmona και του Tell Abu Hawan ήταν ενδεχομένως οι πλοηγοί των Ισραηλιτών στην ανάπτυξη των θαλάσσιων εμπορικών σχέσεων μεταξύ της αυτοκρατορίας του Σολομώντα και της Φοινίκης.⁴⁶

Στην κεντρική Νέγκεβ μεταξύ 11^{ου} και 10^{ου} αι. π.Χ. εμφανίζονται διάσπαρτες μορφές εγκατάστασης, χωροθετημένες ως επί το πλείστον στα υψίπεδα. Οι νέες αυτές μορφές εγκατάστασης είναι εμφανές ότι δεν δύνανται να ενταχθούν σε ένα οργανωμένο αρχιτεκτονικό πρόγραμμα, καθώς ο διάσπαρτος χαρακτήρας τους απηχεί τη μετάβαση από το νομαδικό τρόπο διαβίωσης στην μόνιμη αστική διαμονή. Η αρχιτεκτονική των περίπου πενήντα νέων οικισμών της Νέγκεβ χαρακτηρίζεται από κυκλικά ή ελλειπτικά σχήματα με τους εξωτερικούς τοίχους των οικιών να συνιστούν ένα είδος πρόχειρης οχύρωσης.⁴⁷

Η τοιχοποιία τους είναι λεπτή, χωρίς να συνιστούν πραγματικά φρούρια. Η διάμετρός τους ποικίλλει από 25 έως και 70μ. Η εσωτερική αυλή του οικισμού παραμένει ελεύθερη για κοινή χρήση. Τα οικοδομήματα έχουν τρία ή τέσσερα δωμάτια με κίονες. Η εσωτερική αυλή της οικίας έχει το φούρνο και αποτελεί το κέντρο του οικογενειακού βίου. Παρά το γεγονός ότι η εσωτερική αυλή φαίνεται ότι είχε δύο μονούς τοίχους, που τη διέκριναν από τα επιμήκη πλευρικά δωμάτια, αυτοί οι τοίχοι ήταν συνήθως χαμηλοί και συνδέθηκαν αργότερα με κίονες. Τα οικοδομήματα ανεγέρθηκαν με μονόλιθους, μεγάλους τετράγωνους λίθους, επί των οποίων πιθανότατα μπορούσε να ανοικοδομηθεί άλλος ένας επιπλέον όροφος.⁴⁸ Σύμφωνα με την άποψη του Shiloh τα συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά στοιχεία χαρακτηρίζουν ένα τυπικό Ισραηλιτικό οίκημα της ΕΣ I-II.⁴⁹

44 Mazar 2007, 389-390.

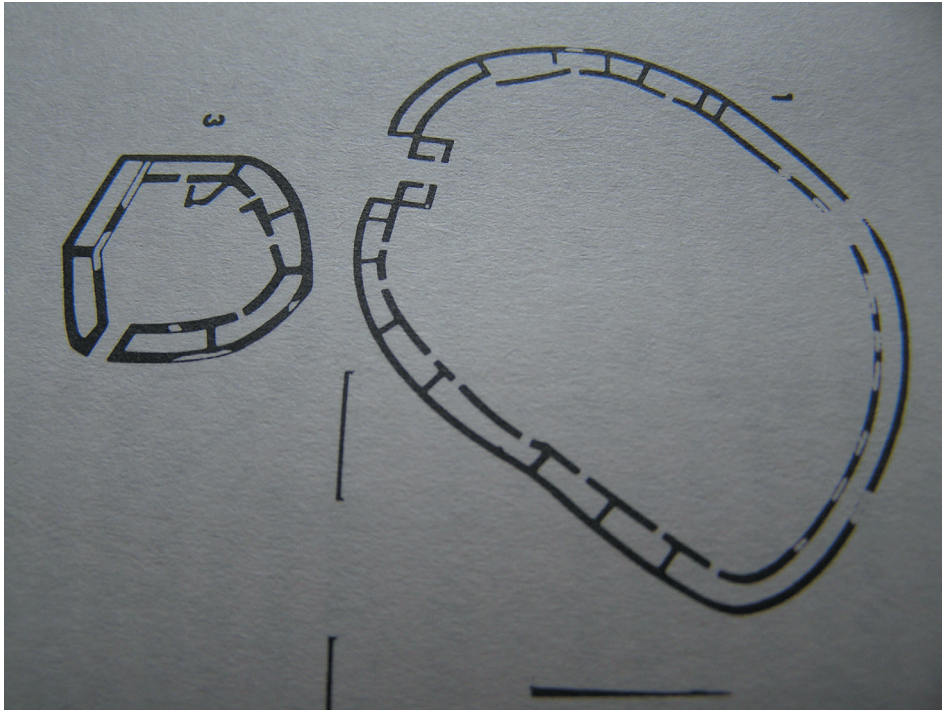
45 A' Βασ. 7,46.

46 A. Mazar 2007, 389.

47 Holladay 1992, 308-318.

48 Stager 1985, 1-35.

49 Shiloh 1970, 280.

Τα κυκλικά ή ελλειπτικά σχήματα των νέων μορφών εγκατάστασης στη Νέγκεβ.

Ορισμένοι αρχαιολόγοι θεωρούν ότι οι οικίες αυτές ανήκουν στην κοινή κουλτούρα της ΕΣ I-II και παρέχουν μάλλον κοινωνιολογικές πληροφορίες, παρά εθνικές.⁵⁰ Όπως άλλωστε επισημαίνει και ο Stager ο τρόπος αυτός ανοικοδόμησης ενός αρχικού ποιμενικού οικισμού απαντά στον ευρύτερα γνωστό κόσμο της Νοτιοανατολικής Μεσογείου.⁵¹ Ο Finkelstein αποδέχεται ότι «πληθυσμιακές ομάδες, οι οποίες έχουν παρόμοια κοινωνικά χαρακτηριστικά πιθανότατα αφίχθησαν σε παρόμοιες αρχιτεκτονικές λύσεις, ενώ αντίθετα άλλες που εμφανώς διέφεραν μεταξύ τους ανέπτυξαν ανόμοιους τύπους αρχιτεκτονικής». Έτσι, παρά το γεγονός ότι οικισμοί, όπως της Giloh, του Khirbet Raddana και του et-Tell προέρχονται από την ίδια περίπου χρονική περίοδο, εμφανίζουν διαφορετικό σχεδιασμό και αρχιτεκτονική, η οποία από τον Finkelstein αποδίδεται στη διαφορετική κοινωνικο-οικονομική προέλευση των κατοίκων.⁵²

Η ερμηνεία αυτή όμως έχει και αντίλογο, ο οποίος αντλεί τα επιχειρήματά του από τα αποτελέσματα των ανασκαφών σε περιοχές, όπως η Afula,⁵³ το Tell el Farah, το Tell Beit Mirsim, η Βαιθήλ και η Γαί, οι οποίες απηχούν τα χαρακτηριστικά τυπικών ισραηλιτικών εγκαταστάσεων. Τα οικοδομήματα των πόλεων αυτών συμπεριλαμβάνουν στον αρχιτεκτονικό τους σχεδιασμό κίονες. Ωστόσο, διάφορα οικήματα με κίονες ανοικοδομήθηκαν, μεταξύ ΥΕΧ και ΕΣ I-II, και σε διάφορες άλλες περιοχές, οι οποίες δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως ισραηλιτικές.

Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα των Tell Tanaach,⁵⁴ Izbet Sartah,⁵⁵ Tell Batash,⁵⁶ Tell es Shariah,⁵⁷ Tel Masos⁵⁸ και Sahab.⁵⁹ Επίσης, η Bloch-Smith, επισημαίνει τη σιωπή των βιβλικών κειμένων περί των αρχιτεκτονικών στοιχείων των οικιών και των οικισμών. Η μη καταγραφή εκ μέρους των βιβλικών διηγήσεων των πολιτιστικών στοιχείων των πρώτων Ισραηλιτών προφανώς υπονοεί τη θεώρησή τους ως μη σημαντικών, ως απλών οικονομικών και πρακτικών μέσων διαβίωσης και ανάπτυξης.⁶⁰

Οι νέες μορφές εγκατάστασης που εμφανίζονται στην περιφέρεια της γης της Παλαιστίνης κατά την ΕΣ Ι αποπνέουν αέρα ειρήνης και έλλειψης κινδύνου, καθώς είναι ανοχύρωτες. Ο Finkelstein επισημαίνει ότι στους πρώτους οικισμούς αντανάκλαται ο νομαδικός τρόπος διαβίωσης των πρώτων Ισραηλιτών, οι οποίοι αδιαφόρησαν για ενδεχόμενα οχυρωματικά έργα και ανήγειραν μικρούς απλούς καταυλισμούς ή χωριά. Αυτοί οι καταυλισμοί του 11^{ου} – 10^{ου} αι. π.Χ. καταδεικνύουν κατά την άποψή του ότι η βιβλική μαρτυρία περί του ενδόξου Ενιαίου Βασιλείου καθίσταται έωλη.⁶¹

Οι Aharoni, Glueck, Meshel και Cohen εντάσσουν τους οικισμούς αυτούς στο 10ο αι. π.Χ.⁶² Ο Meshel μάλιστα ισχυρίζεται ότι η περίοδος της βασιλείας του Σαούλ στις αρχές του 10 αι. π.Χ. σηματοδοτεί την αφετηρία της εμφάνισης των πρώτων αυτών οικισμών – φρουρίων στη Νέγκεβ.⁶³ Για τον Mazar οι οικισμοί αυτοί – τα φρούρια, αποτελούν το νότιο σύνορο του Ενιαίου Βασιλείου στην περιοχή του Ιούδα, ενώ για τον Cohen συνιστούν την αμυντική συνοριακή γραμμή του βασιλείου του Σολομώντα.⁶⁴ Ο Φαραώ Σουσακίμ κατέστρεψε ολοσχερώς τα φρούρια αυτά κατά την επιδρομή του το 925 π.Χ.⁶⁵

Επιπλέον στη βόρεια Νέγκεβ, στο Tel Beersheba αποκαλύφθηκε μια καλά οχυρωμένη πόλη, που ανάγεται χρονολογικά στο 10^ο αι. π.Χ., εμφανίζει όμως κατά τον 9^ο αι. π.Χ. ένα νέο οικιστικό σχέδιο, το οποίο συμπεριλαμβάνει τη δημιουργία τειχών τύπου casemate⁶⁶. Η οχύρωση του 10^{ου} αι. π.Χ. στο Tel Beersheba συνιστά μία γέφυρα μεταξύ των οικισμών που αναπτύχθηκαν στη νότια χώρα και εκείνων στο βορρά. Επίσης, η Kadash Barnea (Ain el Qudeirat) του 10^{ου} αι. π.Χ. ήταν οχυρωμένη. Το τείχος αυτό καταστράφηκε στα τέλη του προαναφερθέντος αιώνα και στη θέση του ανοικοδομήθηκε ένα ορθογώνιο τείχος (60X40μ.) ύψους 4μ. που την κατέστησε φρούριο.⁶⁷

Οι ανασκαφές του de Vaux (1940-1960) στο Tel el Far'ah, περίπου 23 χλμ. βόρεια της Συχέμ, οδήγησαν στην ταυτοποίησή του με τη βιβλική πόλη Tirzah. Κατά τον 9^ο αι. π.Χ. η Tizrah συνιστούσε την πρωτεύουσα του Βορείου βασιλείου μέχρις ότου ο Ομρί, μετά από επτά χρόνια βασιλείας σε αυτή τη μετέφερε στην Σαμάρεια.

54 Lapp 1969, 34-39.

55 Kochavi, & A. Demsky 1978, 26.

56 Kelm, & Mazar 1982, 9-13.

57 Oren 1998, 1064-1065.

58 Kempinski and Fritz 1977, 138-142.

59 Ibrahim 1975, 69-82.

60 Bloch-Smith 2003, 407.

61 Finkelstein 1988, 261-262.

62 Aharoni 1970, 122.

63 Cohen 1979, 61-79.

64 Meshel 1961, 157-159.

65 Mazar 1990, 395-396.

66 Barkay 1992, 325.

67 Ussishkin 1993, 1-6.

Η κεραμική του στρώματος VII-A της Tirzah προέρχεται από τον 10^ο αι. π.Χ. Στο στρώμα αυτό ανήλουν ένα περιμετρικό τείχος, μία κεντρική πύλη εισόδου και ένας μεγάλος δημόσιος χώρος πλησίον αυτής με ιερό. Οι οικίες των τεσσάρων δωματίων είναι διάσπαρτες σε όλο τον οικισμό ως τυπικά δείγματα ενός αστικού αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Η εικόνα αυτή είναι αντιπροσωπευτική της Tirzah ως σημαντικότερης πόλης του Βασιλείου του Σολομώντα στο βορρά, στην περιοχή του Εφραΐμ.⁶⁸

Ωστόσο το ρόλο αυτό διεκδικεί σύμφωνα με το Γ' Βασ. 4,9 και η Beth-shemesh.⁶⁹ Η πόλη αρχικά ανασκάφηκε στην τριετία 1911-1913 και μεταξύ 1928-1933 από Βρετανούς και Αμερικάνους αρχαιολόγους. Οι ανασκαφικές εργασίες των Bunimovitz και Lederman κατέδειξαν ότι τα ισχυρά τείχη της πόλης δεν ανήκουν στη χανανιτική περίοδο, αλλά στο 10^ο αι. π.Χ. Στη Beth-shemesh είναι έκδηλη η μετάβαση από έναν αγροτικό οικισμό σε έναν αστικό με αποθηκευτικούς χώρους, ένα μεγάλο δημόσιο κτίριο και ένα εξαιρετικό υδρευτικό σύστημα. Μεταξύ των ευρυμάτων που χρονολογούνται στο 10^ο αι. π.Χ. συγκαταλέγεται και ένα τμήμα από ένα αμφίπλευρο παιχνίδι που φέρει το όνομα του ιδιοκτήτη του *Hanan*. Η γραφή του ονόματος αυτού ανάγεται χρονολογικά στο 10^ο αι. π.Χ. και συνδέεται με τον παρακείμενο στη Beth-shemesh μικρό οικισμό, που καταγράφεται και στη λίστα του Γ' Βασ. 4,9, με την ονομασία *Elon Beth-hanan* που σημαίνει Η δρυς της οικογενείας *Hanan*. Το ίδιο όνομα απαντά σε αγγείο που ανακαλύφθηκε στο Tel Batash, τη βιβλική Timnah, περίπου 8 χλμ. μακριά.⁷⁰ Σύμφωνα με την άποψη των Bunimovitz και Lederman η Beth-shemesh του 10^{ου} αι. π.Χ., της εποχής του Δαβίδ και του Σολομώντα ήταν ένας αστικός οικισμός και όχι μία μικρού βεληνεκούς αγροτική εγκατάσταση.⁷¹

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συγκριτική μελέτη των οικοδομημάτων που δύνανται να ενταχθούν σε ένα οργανωμένο αρχιτεκτονικό πρόγραμμα εκ μέρους της κεντρικής διοικητικής αρχής, του βασιλιά καταδεικνύει ότι στις περιπτώσεις των πυλών και των τειχών των βασιλικών πόλεων εμφανίζεται ομοιομορφία ως προς το σχεδιασμό τους και διαφοροποίηση σε επιμέρους σημεία ως προς την εκτέλεση τους. Οι όποιες διαφορές παρουσιάζονται στον τρόπο ανοικοδόμησης των πυλών, των τειχών και των ανακτόρων πιθανότατα οφείλονται σε ζητήματα που άπτονται της χωροθέτησης των έργων, όπως η κλίση του εδάφους, στην απουσία υλικών ή ακόμη και στην επιμέλεια της κατασκευής.

68 Dever 2001, 142.

69 Γ' Βασ. 4,1-9: «Καὶ ἦν ὁ βασιλεὺς Σαλωμῶν βασιλεύων ἐπὶ Ἰσραὴλ. καὶ οὗτοι ἄρχοντες οἱ ἦσαν αὐτῷ. Ἄζαρίας υἱὸς Σαδῶκ καὶ Ἐλιάρῆφ καὶ Ἀχιὰ υἱὸς Σαβὰ γραμματεῖς. καὶ Ἴωσαφὰτ υἱὸς Ἀχιλὶδ ἀναμνηστικῶν καὶ Βαναίας υἱὸς Ἰωδαὲ ἐπὶ τῆς δυνάμεως καὶ Σαδῶκ καὶ Ἀβιάθαρ ἱερεῖς καὶ Ὀρνία υἱὸς Νάθαν ἐπὶ τῶν καθεσταμένων καὶ Ζαβούθ υἱὸς Νάθαν ἑταῖρος τοῦ βασιλέως καὶ Ἀχιήλ ἦν οἰκονόμος καὶ Ἐλιάβ υἱὸς Σάφ ἐπὶ τῆς πατριᾶς καὶ Ἀδωνιράμ υἱὸς Ἐφρά ἐπὶ τῶν φόρων. καὶ τῷ Σαλωμῶν δώδεκα καθεσταμένοι ἐπὶ πάντα Ἰσραὴλ χορηγεῖν τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· μῆνα ἓν τῷ ἐνιαυτῷ ἐγένετο ἐπὶ τὸν ἓνα χορηγεῖν. καὶ ταῦτα τὰ ὀνόματα αὐτῶν· Βενῶρ ἓν ὄρει Ἐφραΐμ, εἷς· υἱὸς Δακὰρ ἓν Μαχεμὰς καὶ ἓν Σαλαβὶν καὶ Βαιθσαμὺς καὶ Αἰλῶν ἕως Βηθανάν, εἷς.

70 Dever 2001, 143.

71 Bunimovitz and Lederman 1997, 42-49, 75-77.

Ο σχεδιασμός σε κάθε περίπτωση παρουσιάζει ομοιότητες, γεγονός που οδηγεί την απόδοση την κατασκευή τους σε ένα οργανωμένο διοικητικό κέντρο λήψης αποφάσεων. Αν και η διεθνής επιστημονική κοινότητα εμφανίζεται διχασμένη στο αν το κέντρο αυτό ήταν η Ιερουσαλήμ και ο βασιλιάς Σολομώντας ή η Δυναστεία των Ομριδών στο Βόρειο Βασίλειο, εντούτοις η πλειοψηφία των ευρημάτων εντάσσεται χρονολογικά στο 10ο αι. π.Χ., στην εποχή της βασιλείας του Σολομώντα.

Έωλα εξακολουθούν να παραμένουν ερωτήματα που σχετίζονται με: Την αδυναμία εντοπισμού ευρημάτων της περιόδου της Ηνωμένης Μοναρχίας στην Ιερουσαλήμ, τη μη ανακάλυψη ανακτόρου της εποχής του Σολομώντα στη Χαζώρ, καθώς και εξωτερικής πύλης, τη μη ανεύρεση ανακτόρων του τύπου bit-hilani σε άλλες περιοχές της γης της Παλαιστίνης πλην της Μεγγιδώ και ενδεχομένως της Γκέζερ. Από την άλλη πλευρά οι πύλες με τους δύο πύργους και τους έξι θαλάμους και τα τείχη του τύπου casemate στη Χαζώρ, τη Μεγγιδώ και τη Γκέζερ υποδηλώνουν την εφαρμογή, κατά περίπτωση πάντα, ενός σχεδιασμένου προγράμματος.

Ενδεχομένως η βιβλική μαρτυρία περί στρατηγικής απόφασης του Σολομώντα να ανοικοδομήσει με συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό πρόγραμμα τις βασιλικές πόλεις να συνιστά προϊόν συντακτικής επεξεργασίας κατά τους μεταγενέστερους χρόνους. Ωστόσο οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι υφίστανται ενδείξεις περί της ανοικοδόμησης των πυλών, των τειχών και των ανακτόρων στις Χαζώρ, Μεγγιδώ και Γκέζερ, οι οποίες δεν είναι αμελητέες. Η κεραμική, λόγω της διαταραγμένης στρωματογραφίας, εξακολουθεί να μην δύναται να συνδράμει στην εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

Η μελέτη και καταγραφή των αρχαιολογικών ευρημάτων καταδεικνύουν ότι την εποχή του Σολομώντα στις τρεις βασιλικές πόλεις εμφανίζεται ένας κοινός τύπος αρχιτεκτονικής, με επί μέρους διαφοροποιήσεις. Επιπλέον, η χρονολογική αναγωγή των αρχιτεκτονικών αυτών έργων μεταγενέστερα, στην εποχή της Δυναστείας των Ομριδών και η υιοθέτηση της θεωρίας περί της ασήμαντης πρωτεύουσας Ιερουσαλήμ με περιορισμένη εδαφική δικαιοδοσία δεν είναι σε θέση να εξηγήσει πέραν της Σαμάρειας ή της Ιεζρεέλ, ανάλογες ισχυρές πόλεις του Βορείου Βασιλείου, όπως η Δαν. Κι αν ακόμη υιοθετηθούν, τότε γιατί οι πύλες με τους δύο πύργους και τους έξι θαλάμους δεν εμφανίζονται στις δύο προαναφερθείσες ακροπόλεις;

Τέλος όσον αφορά στο Ναό του Σολομώντα η βιβλική περιγραφή του⁷² καταγράφει κοινά χαρακτηριστικά με ναούς που ανοικοδομήθηκαν κατά την ΥΕΧ και την ΕΣ Ι στη Συρία και στη γη της Παλαιστίνης. Η τριμερής αρχιτεκτονική διαίρεση του κτιριακού συγκροτήματος παραπέμπει στο σχεδιασμό που αναπτύχθηκε στη Φοινίκη. Στη Χαναάν ναοί της ΠΕΧ και της ΜΕΧ φέρουν Πρόδομο και Δόμο. Το Άγιο των Αγίων απαντά για πρώτη φορά κατά την ΕΣ, καθώς δεν αποτελούσε εξαρχής ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό τμήμα του όλου οικοδομήματος του ναού και δεν συνιστούσε συνέχεια του Δόμου του κυρίως ναού και του Προδόμου.⁷³

72 Γ' Βασ. 6,1 κ. εξ. Β' Πρλπ. 2,1 κ. εξ. Ιεζ. 40,1 κ. εξ.

73 Όλυμπιού 1992, 530-537.

Η χρήση του λίθου σε συνδυασμό με το ξύλο απαντά τόσο κατά την MEX όσο και την YEX, όπως πιστοποιούν ανάκτορα στην Alalakh και την Ουγαρίτ. Στην YEX τα οικοδομήματα της Χαζώρ αξιοποιούν την τεχνική αυτή. Ένα επιπλέον στοιχείο που συνάδει στην χρονολόγηση του Ναού του Σολομώντα κατά το 10^ο αι. π.Χ. είναι η αξιοποίηση της τεχνικής της προκατασκευής του κατά τον τύπο *ashlar*, αφού «ὁ οἶκος ἐν τῷ οἰκοδομεῖσθαι αὐτὸν λίθοις ἀκροτόμοις ἀργοῖς ὠκοδομήθη, καὶ σφῦρα καὶ πέλεκυς καὶ πᾶν σκεῦος σιδηροῦν οὐκ ἠκούσθη ἐν τῷ οἴκῳ ἐν τῷ οἰκοδομεῖσθαι αὐτόν».⁷⁴ Ο τύπος αυτός απαντά και σε άλλα οικοδομήματα της Δαν, της Χαζώρ, της Μεγγιδώ, της Σαμάρειας και της Γκέζερ. Η εισαγωγή της Μυκηναϊκού τύπου τεχνικής της λάξευσης του λίθου πραγματοποιείται στην Κύπρο κατά τον 13^ο αι. π.Χ. και μέσω αυτής καταφθάνει στα παράλια της Φοινίκης. Υπό το πρίσμα αυτό η μαρτυρία του βιβλικού κειμένου περί των τεχνιτών του βασιλιά της Τύρου Χιράμ που λάξευσαν τους λίθους του Ναού του Σολομώντα δύναται να δικαιολογηθεί.⁷⁵

Οι δύο κίονες στον πρόναο του Ναού συνιστούν αρχιτεκτονικό μέλος που απαντά και σε άλλους ναούς της Χαναάν τόσο της MEX όσο και της YEX και της ΕΣ. Οι κίονες υψώνονταν τόσο στην είσοδο των δίχωρων όσο και των τρίχωρων ναών της Χαναάν κατά την MEX, YEX και την ΕΣ. Η περιγραφή της κορυφής των κιόνων αυτών δεν είναι ξεκάθαρη, αν και εικάζεται ότι συνδυάζεται με τις αντιλήψεις που κυριαρχούν στην ευρύτερη Εγγύς Ανατολή κατά τους 12-6 αι. π.Χ. και υιοθετούν τις δύο στήλες ως φοινικόδενδρα που έστεκαν στην είσοδο των ναών και συμβόλιζαν την αιώνια, ατελείωτη διατήρησή τους.

Η διακόσμηση του εσωτερικού του Ναού με τα χερουβείμ και του Γιαχβέ καθήμενου μεταξύ τους παραπέμπει στην αντίστοιχη εικόνα των θεοτήτων της Αρχαίας Εγγύς Ανατολής με μόνη διαφοροποίηση το γεγονός ότι ήταν αθέατος - κατερχόμενος άπαξ του έτους εν νεφέλη. Οι αναφορές περί της ύπαρξης ομοιωμάτων λεόντων στο Ναό του Σολομώντα συνδέονται με την αναπαράσταση των λεόντων των χαναανιτικών ναών που κατά τη MEX και την YEX φέρουν στη ράχη τους μία γυναικεία μορφή, πιθανότατα την Αστάρτη. Στα αρχαία κείμενα η γυναικεία μορφή αναφέρεται ως «η Κυρία του λέοντος» και απαντά σε εικονογραφικά μοτίβα τόσο της Αιγύπτου όσο και της Ανατολής και συγκεκριμένα της Μεσοποταμίας. Στο 10^ο αι. π.Χ. ανάγεται το κιβώτιο από ελεφαντοστόν που ανακαλύφθηκε στη Μεγγιδώ με την παράσταση του λέοντος, αρκετά αποθηκευτικά αγγεία από το Kuntillet Ajrud, σημαντικός αριθμός αντικειμένων από τη Σαμάρεια και ιδιαίτερα η γνωστή σφραγίδα της Μεγγιδώ με τον λέοντα, η οποία χρονολογείται στις αρχές του 9^{ου} αι. π.Χ., κατά την περίοδο της βασιλείας του Ιεροβοάμ Α'.

74 Γ' Βασ. 6,7.

75 Γ' Βασ. 7,13. Β' Πρλπ. 2,12.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aharoni Y. (1968): *Trial Excavation in the "Solar Shrine" at Lachish: Preliminary Report*, Jerusalem: Hadassah Apprentice School of Printing, 157.
- Aharoni, Y. (1970): *The Archaeology of the Land of the Bible, 249. N. Glueck, The Other Side of Jordan*, Massachusettes: Cambridge Press.
- Aharoni Y. (1974): "The Building Activities of David and Solomon", *IEJ* 24, 15-16.
- Aharoni Y. (1976): "The Stratification of Judahite Sites in the 8th and 7th Centuries B.C.E.", *BASOR* 224 73-90.
- Barkay G. (1992): "The Iron Age II-III", A. Ben Tor (εκδ.), *The Archaeology of Ancient Israel, Jerusalem: The Open University of Israel*.
- Biran A. (1994): *Biblical Dan*, Jerusalem: Israel Exploration Society, Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion, 236-248.
- Bunimovitz S. and Lederman Z. (1997): "Beth-shemesh: Culture Conflict on Judah' s Frontier", *BAR* 23 75, 77, (42-49, 75-77).
- Cohen R. (1979): "The Iron Age Fortresses in Central Negev", *BASOR* 236, 61-79.
- Bloch-Smith E. (2003): "Israelite Ethnicity in Iron I: Archaeology Preserves what is Remembered and what is Forgotten in Israel's History", *JBL* 122, 407.
- Dever W. (1982): "Monumental Architecture in Ancient Israel in the Period of the United Monarchy", T. Ishida (εκδ.), *Studies in the Period of David and Solomon and Other Essays: Papers Read at the International Symposium for Biblical Studies, Tokyo, 5-7 December, 1979*, Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns, 269-306.
- Dever G. W. (1991): "Archaeological Data on the Israelite Settlement: A Review of Two Recent Works", *BASOR* 284, 82-83.
- Dever G. W. (2001): *What Did the Biblical Writers Know and When Did They Know It? What Archaeology Can Tell Us About the Reality of Ancient Israel*, Michigan: Grand Rapids.
- Dothan M. (1956): "The Excavations at Afula", *Atiqot* 1, 3.
- Finkelstein I. (2000): "Omride Architecture", *ZDPV* 116 114-138.
- Fritz V. (1995): *The City in Ancient Israel*, Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Gilibert A. (2011): *Syro-Hittite Monumental Art and the Archaeology of Performance*, Berlin / New York: De Gruyter.
- Glueck N. (1965): "Ezion-Geber", *BA* 28/3 84.
- Hermann R. V. (2017): Appropriation and Emulation in the Earliest Sculptures from Zincirli (Iron Age Sam'al), *American Journal of Archaeology*, vol 121, 237-274.
- Herzog Z. (1992): "Settlement and Fortification Planning in the Iron Age", A. Kempinski and R. Reich, *The Architecture of Ancient Israel: From the Prehistoric to the Persian Periods*, Jerusalem: Israel Exploration Society, 231-274.
- Holladay J. (1992): "House Israelite", D. N. Freedman (εκδ.), *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. 3, New York: Doubleday, 308-318.
- Holladay J. S. (1995): "The Kingdoms of Israel and Judah: Political and Economic Centralization in the Iron Age: IIA-B (1000-75- B.C.E.)", T. E. Levy (εκδ.), *The Archaeology of Society in the Holy Land*, London: Leicester University Press, 368-398.
- Hurowitz V. (2011): "Solomon' s Temple in Context", *BAR* 37 46-57, 77-78.
- Ibrahim M. M. (1975): "Third Season of Excavations at Sanab, (Preliminary Report)", *ADAJ* 20 69-82.
- Kelm G. & Mazar A. (1982): "Three Seasons of Excavations at Tell Batash - Biblical Timnah", *BASOR* 248, 9-13.

- Kempinski A. and Fritz V. (1977): "Excavations at Tel Masos (Khirbet el Meshash), Preliminary Report on the Third Season 1975," *TA* 4, 138-142.
- Kochavi, M & Demsky A. (1978): An Israelite Village from the Days of the Judges, *BAR* 3, 26.
- Lapp P. (1969): "The 1968 Excavations at Tell Taanek", *BASOR* 195, 34-39.
- Ofer A. (2001): "The Monarchic period in the Judean Highland: A Spatial Overview", A. Mazar, (εκδ.), *Studies in the Archaeology of the Iron Age in Israel and Jordan*, [JOTSUP.S 331], Sheffield: Sheffield Academic Press, 22, 14-37.
- Όλυμπίου Π. Ν. (1992): *Προϊσραηλιτικοί Ιεροί Χώροι και Ναοί εις τήν Παλαιστίνην: Χώροι Συνεχοῦς Ναοδομίας*, Ἀθήναι.
- Oren A. (1998): "Esh-Sharia", *EAEHL* 4, 1064-1065.
- Mazar A. (1990): *Archaeology of the Land of the Bible 10000-586 B.C.E*, New York: Doubleday.
- Meshel Z. (1961): "A Casemate Wall at Ezion Geber", *BIES* 25, 157-159.
- Monson J. (2000): "The New Ain Dara Temple: Closest Solomonian Comparison", *BAR* 26 20-36, 67.
- Monson J. (2006): "The Ain Dara Temple and the Jerusalem Temple", G. Beckman and T. Lewis, *Text, Artifact and Image: Revealing Ancient Israelite Religion*, Providence, RI: Brown Judaic Studies, 273-299.
- Noll K. (2001): *Canaan and Israel in Antiquity: An Introduction*, London-New York: Sheffield Academic Press.
- Rocca S. (2010): *The Fortifications of Ancient Israel and Judah 1200-586 BC*, Oxford: Osprey.
- Shiloh Y. (1970): "The Four - Room House: Its Situation and Function in the Israelite City", *IEJ* 28, 280.
- Stager L. E. (1985): "The Archaeology of the Family in Ancient Israel", *BASOR* 260, 1-35.
- Starkey L. J. (1934): "Excavations in Palestine 1932-1933, Tell ed-Duweir", *QDAP* 3 182-183.
- Stern E. (1964): "The Fortified City Gate and the Struggle for it Under the Monarchy", J. Liver (εκδ.), *The Military History of the Land of Israel in Biblical Times*, Jerusalem: Sivan, 408-409.
- Ussishkin D. (1966): "King Solomon' s Palace and Building 1723 in Megiddo", *IEJ* 16 174-186.
- Ussishkin D. (1981): *Excavations at Tell Lachish, 1978-1983: Preliminary Report*, Tel Aviv: Tel Aviv University, Institute of Archaeology.
- Ussishkin D. (1990): "Notes on Megiddo, Gezer, Ashdod and Tel Batash in the tenth to Ninth Centuries B.C.", *BASOR* 277/278, 71-91.
- D. Ussishkin (1993): "The Rectangular Fortress at Kadesh Barnea", *EI* 24 1-6.
- Yadin Y. (1963): *The Art of Warfare in Biblical Lands in the Light of Archaeological Study*, M. Pearlman (μτφρ.), 2 τόμ. New York: McGraw-Hill, τόμ. 2.
- Yadin Y. (1967): "Megiddo (Notes and News)", *IEJ* 17 120, 99-121.
- Yadin Y. (1970): "Megiddo of the Kings of Israel", *BA* 33 82, 66-96.
- Yadin Y. (1975): *Hazor: The Rediscovery of a Great Citadel of the Bible*, New York: Littlehampton 1975.
- Zimhoni O. (1997): "Lachish Levels V and IV: Comments on the Material Culture of Judah in the Iron Age II in the Light of the Lachish Pottery", MA Thesis Tel Aviv University, A. Paris (μτφρ.) – L. Singer – Avitz & D. Ussishkin (εκδ.), *Studies in the Iron Age Pottery of Israel, Typological, Archaeological and Chronological Aspects*, Tel Aviv University, 57-178.

A COMPARATIVE STUDY OF THE ARCHITECTURE OF THE TIME OF THE UNITED MONARCHY IN BIBLICAL ISRAEL

Summary:

The era of the United Monarchy (10th century B.C.E.) in Biblical Israel is a particularly important period, during which figures such as Saul, David and Solomon acted. These kings gradually created, according to the biblical text, an empire, which was enriched with monumental architectural structures. However, this picture from the biblical text was put at the center of archaeological research in order to clarify whether it reflected the reality prevailing in the land of Israel during the 10th century BC. The comparison of the buildings attributed to this period can clarify not only the architecture which was adopted, but especially the persons who envisioned and implemented this political choice. Behind this comparative approach lies the central question of the credibility of the biblical text as a source for the reconstruction of biblical history.

Keywords:

United Monarchy,
Solomon, Hazor,
Megiddo,
Gezer, 10th c. BC,
Temple of Solomon,
gates,
walls,
palace.